

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ

Ako dokladá aj počítačový korpus slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v našej publicistike sa novšie rozšíril výraz *sofistikovaný* a jeho odvodeniny v takých nezvyčajných kontextoch, že neraz uvádzajú používateľov slovenčiny, ktorí poznajú slová *sofista*, *sofistika* a *sofizmus*, do pomykova. V novšej dobe sa stretávame so spojeniami *sofistikovaná výroba*, *sofistikované produkty*, *sofistikovaná technika a technológia*, *sofistikované zbrane*, *sofistikované systémy*, *sofistikované riadiace procesy*, *sofistikovanosť produkcie*, či dokonca *sofistikované vône*, *sofistikovaná diskusia*, *sofistikovaný názor*, *sofistikovaný podvod*, *sofistikovaný zákazník* a pod.

Prudkosť a vehementnosť, s akými sa tieto významy a spojenia rozšírili, spôsobili, že napriek ich značnej frekventovanosti v niektorých komunikačných sférach, resp. u niektorých používateľov a skupín používateľov nenájdeme tieto výrazy ani v jednom z jestvujúcich výkladových slovníkov, slovníkov cudzích slov a príručiek slovenského jazyka. V slovníkoch máme zachytený len výraz *sofistika* a príbuzné slová, ako sú *sofistický*, *sofista*, *sofizmus*, príp. aj *sofizovať* v tradičných významoch. Tie sú v našom jazyku dávno známe. Doklady na slovo *sofista* z 18. storočia uvádza 5. zväzok Historického slovníka slovenského jazyka (2000, s. 328), kde sa spracúva aj heslo *sofistikárstvo* (zdanlivo správne uvažovanie, klamný dôkaz, záver) s dokladmi zo 17. a 18. storočia. *Sofisti*, ktorých pomenovanie zjavne súvisí so slovom *sofia* s významom „múdrost“, boli pôvodne v období rozvoja demokratických inštitúcií v starom Grécku učiteľmi filozofie a rečníckeho umenia, resp. aj histórie a práva pre tých, čo chceli verejne pôsobiť. V 2. polovici 5. a na začiatku 4. storočia pred n. l. sa grécki sofisti koncentrovali najmä na otázky relativity poznania. Neskoršie celkom prestali riešiť filozofické a spoločenské problémy a sústredovali sa na umenie viesť spor — na umenie dokazovať svoje tvrdenie a vyvracať protivníkovu tvrdenie bez ohľadu na to, či je pravdivé alebo nie. Odtiaľ majú svoj negatívny význam aj slová *sofistika* (vyvodzovanie vedome klamných úsudkov a dôkazov, slovné hry vedúce k omylom), *sofista* (človek, ktorý vyvodzuje klamné dôkazy alebo

závery, dokazuje pravdivosť niečoho nepravdivého), *sofistický*, porov. napr. *sofistická poznámka* (z gr. *sofistikós* — *sofistický, klamný*), *sofizmus* (klamný záver), *sofizovať* (vyvodzovať zdanlivo správny dôkaz na oklamanie niekoho).

V súčasnosti rozšírené výrazy *sofistikovaný*, *sofistikovanosť* a pod. nemajú priamu súvislosť s uvedenými výrazmi a významami. O výraze *sofistikovaný* a jeho odvodeninách je dôležité povedať, že neprenikli k nám priamo z gréčtiny, či z gréčtiny cez latinčinu, ako v prípade výrazov *sofistika*, *sofizmus* a pod., ale z angličtiny. Hoci anglický výraz *sophisticated* je takisto odvodený od pôvodného slova *sofia* s významom „múdrost“, nastali v ňom viaceré sémantické posuny a štiepenia. V angličtine má výraz *sophisticated* [sofistikeitid] takéto významy: a) človek: kultivovaný, uhladený, elegantný, svetaznalý, b) vkus: vybraný, náročný, vysoko kultivovaný (*sophisticated elegance* — vybraná, rafinovaná elegancia), c) umenie: náročné, rafinované, d) teória: náročná, zložitá, vysoko rozvinutá, e) technológia: komplikovaná. Teda od významov s negatívnym odtienkom, ktoré sú pri slovách *sofistika*, *sofizmus*, *sofistický* zreteľné, pri výraze *sofistikovaný* sa dostávame k významom skôr pozitívnym. *Sofistikovaný názor* nemôže byť preto v nijakom prípade „falošný, klamný názor“, ako sme si to prečítali v jednom príspevku (na internete <http://www.slovakradio.sk>), ale je to skôr „premyslený, uvážení, príp. aj prešpekulovaný názor“. *Sofistikovaný prístup* nie je „prefíkaný“, ale zasa skôr „premyslený prístup“. A *sofistikovaná diskusia* už vôbec nie je „zvrátená diskusia“, ako sa tvrdí v tom istom príspevku, ale je to „náročná či komplikovaná diskusia“. *Sofistikovaný zákazník* je „náročný zákazník, ktorý sa vyzná, ktorý má požiadavky a vie ich aj na úrovni formulovať“. *Sofistikovaný humor* je „intelektuálny, jemný humor“, nie „polopatistický“ humor.

Uvedme niektoré kontexty slova *sofistikovaný*, ktoré sme získali excerpciou v tlači, vyhľadávaním v korpuse textov i na internete:

a) Oblasť počítačov, telekomunikácií, obchodu: *sofistikovaný editor matematických textov SemTex na vytváranie štruktúrne zložitých matematických textov*, *sofistikovaný editor programovacích jazykov*, *sofistikovaný editor bázy znalostí*, *sofistikovaný editor programovacích jazykov*, *sofistikovaný algoritmus*, *sofistikovaný štatistický softvér*, *sofistikovaný systém správy balíkov*, *sofistikovaný program*, *sofistikovaný systém ochranných prvkov*, *vysoko sofistikovaný viacúrovňový potápačský počítač*, *sofistikovaný prehľadávač*, *sofistikovaný centrálny riadiaci systém*, *sofistikovaný model*, *sofistikovaný správcovský systém*, *sofistikovaný finančný*

servis, sofistikovaný reťazec kontrol, sofistikovaný systém doručovania, sofistikovaný druh obchodovania. — Tento nový sofistikovaný aparát sa svojimi parametrami radi medzi špičky (Sony Slovakia). — Vysoko sofistikovaný prototyp systému nazvaného „Philological Workstation for Digital Libraries“ bol vyvinutý v Inštitúte pre počítačovú lingvistiku. — Cez sofistikovaný zoznam odkazov sa možno „preklikat“ k informáciám všetkého druhu. Hlavnou charakteristikou tejto metódy je sofistikovaný postup, ktorého cieľom je vytvoriť dôkladný prieskum pracovného trhu. — Nejde len o úložisko údajov, ale o sofistikovaný zdroj podnikových informácií. — Možno v budúcnosti sa objaví taký sofistikovaný počítač, ktorý zvládne myslenie o sebe.

b) *Vojenstvo: sofistikovaný vojenský program, sofistikovaný vojensko-výrobný proces, sofistikovaný model bezpečnosti, sofistikované zbrane, sofistikovaný prístroj na zameriavanie. — V Kábule dostal bin Ladin a „afgánski Arabi“ veľmi sofistikovaný tréning povolený CIA.*

c) *Produkty: vysoko sofistikovaný výrobok spĺňajúci náročné kritériá, sofistikovaný produkt, sofistikovaný obsah, sofistikovaný repertoár, sofistikovaný priebeh celého projektu, sofistikovaný projekt podniku, sofistikovaný pohľad na proces, sofistikovaný vetrák na účinnú cirkuláciu dymu, sofistikovaný design ladiaci s počítačmi Mac G4, sofistikovaný obľý vzhľad kamier, vysoko sofistikovaný sonar.*

d) *Automobilizmus: sofistikovaný automobil BMW radu 7 — sofistikovaný systém dynamického ovládania pohonu (Novinky BMW), sofistikovaný ovládací systém, sofistikovaný spôsob riadenia, sofistikovaný systém pohonu všetkých kolies Audi Quattro.*

e) *Iné: Ani skúsený štátny úradník nemusí za tri mesiace odhaliť sofistikovaný podvod. — Britská poetka, ktorej básne sú označované ako sofistikovaný rap. — Súdni psychiatri sa vyjadrili, že taký sofistikovaný podvod môže naplánovať len niekto príčetný. — Za hlavou vám drnčí budík, váš sofistikovaný spoločník a spol'ahlivý sluha. — Celá kompozícia, to je umelecký a vysoko sofistikovaný prejav, sofistikovaný a prepracovaný prejav, zodpovedný a vysoko sofistikovaný postoj, sofistikovanosť zápletky, sofistikovanosť prognózy, intelektuálna sofistikovanosť. — Keď je Slnko v Rybách, pri narodení dostáva osoba vlastnosti ako obetavosť, ochota, mäkkosť, sofistikovanosť, akcent na iné ako na silové riešenia. — Sofistikovanosť súčasného odievania. — Tvrdý konkurenčný boj a sofistikovanosť zákazníka, jeho dopyt po službách, vytvára celkom nové prostredie. — Sofistikovaný humor Ludových novín.*

Ako vyplýva z našej analýzy, slovo *sofistikovaný* má v závislosti od kontextu významy „vysoko rozvinutý, komplikovaný, (jemne) vypracovaný, jemný, vybraný, kultivovaný, náročný, rafinovaný“.

Čo sa týka štylistickej zaradenosti slov *sofistikovaný*, *sofistikovanosť*, možno povedať, že patria medzi výrazy s nádychom knižnosti a istej exkluzívnosti, s ktorých interpretáciou majú niektorí používatelia slovenčiny problémy (najmä tí, ktorí neovládajú angličtinu). Používajú ich však nielen publicisti, ale aj politici a v niektorých oblastiach (automobilizmus, počítačová technika, zbrojný priemysel, obchod, telekomunikácie a i.) patria medzi relatívne rozšírené výrazové prostriedky. Možno sa však domnievať, že napriek tomu ostanú v danom zmysle na periférii slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

Niektoré názvy súvisiace s mobilnou komunikáciou

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

Rozvoj technológií a vymožeností týkajúcich sa bezdrôtového telefonovania je veľmi dynamický a takisto dynamicky sa rozvíja a rozširuje slovná zásoba v oblasti mobilnej komunikácie. Mobilný telefón je súčasťou každodenného života mnohých z nás, preto si čoraz väčší okruh používateľov jazyka osvojuje nové výrazy a slovné spojenia súvisiace s jeho obsluhou a používaním. Mobilný telefón postupne prestáva byť len telefónom v klasickom význame, čím ďalej, tým viac sa stáva akýmsi minipočítačom, ktorého funkcie a služby sú čoraz dokonalejšie. Nové technické možnosti prinášajú nové pomenovania, resp. skratkové výrazy, najčastejšie anglického pôvodu.

Pri takom príleve slov cudzieho pôvodu je dôležité, aby používateľ jazyka odlíšil zrnó od pliev, rozoznal, ktoré slová možno nahradiť funkčnými domácimi ekvivalentmi a ktoré prijať v cudzej, resp. adaptovanej podobe ako súčasť svojej slovnej zásoby.

V terminológii mobilnej komunikácie sa často používajú iniciálové skratky utvorené z anglických slovných spojení, napr. *WAP*, *CLIP*, *CLIR*. Používatelia poznajú

ich význam, ale spojenie stojace za skratkou už zväčša nedokážu dešifrovať.

V súčasnosti je populárnou novinkou služba *WAP*. Skratka je utvorená zo začiatkových písmen anglického spojenia *Wireless Application Protocol*, čo v preklade znamená *bezdrôtový aplikačný protokol*. Tento preklad bežnému používateľovi jazyka pravdepodobne nie je zrozumiteľnejší ako originál, pri skratkovom výraze *WAP* však vie, že znamená možnosť pripojenia na internet prostredníctvom mobilného telefónu, aktívne používanie získaných informácií, napr. využívanie služieb v oblasti bankovníctva (príkazy na prevod finančnej sumy z vlastného účtu na iný účet), v oblasti dopravy (objednávky leteniek), obchodu (nákupy), ale aj v oblasti zábavy (objednávky lístkov na kultúrne podujatia) a pod. V textoch o mobilnej komunikácii sme zaznamenali doklady svedčiace o zdomácnovaní tejto skratky, a to jej ohýbanie, napr. *vo WAP-e*, *s WAP-om*, ale aj odvodzovanie slov, napr. sloveso *wapovať* s významom „pohybovať sa, surfovať po internete prostredníctvom mobilného telefónu“, prídavné meno *wapovský* v spojení *wapovská stránka internetu*. Namiesto prídavného mena *wapovský* odporúčame používať podobu *wapový*, podobne ako sa pri prídavných menách *internetovský*, *webovský* odporúčali tvary *internetový*, *webový*. Príponou *-ovský* sa totiž tvoria prídavné mená od pomenovaní osôb, teda aj krstných mien a priezvisk (porov. *otcovský*, *Jozefovský*, *štúrovský*).

Používateľ mobilného telefónu sa stretáva so službami *CLIP* a *CLIR*. Skratka *CLIP* s výslovnosťou [klip] vznikla z anglického spojenia *Calling Line Identification Presentation*, čo vo voľnom preklade znamená „uvedenie identifikácie volajúceho účastníka“. Je to služba, pri ktorej sa na displeji telefónu zobrazí číslo volajúceho, prípadne jeho meno, ak je uložené v pamäti telefónu. Skratka *CLIR* s výslovnosťou [klir] pochádza z anglického spojenia *Calling Line Identification Restriction*, voľne preložené „zákaz zobrazenia čísla volajúceho účastníka“. Ak má volajúci aktivovanú službu *CLIR*, jeho číslo sa nezobrazí na displeji telefónu volaného ani vtedy, keď má aktivovaný *CLIP*. Aj skratkové výrazy označujúce tieto dve opozitné služby prechádzajú procesom zdomácnovania, zaznamenali sme napr. ohýbanie týchto skratiek: *bez CLIP-u*, *s CLIR-om* atď.

Je málo pravdepodobné, že iniciálové skratky *WAP*, *CLIP*, *CLIR* v budúcnosti nahradia nejaké domáce pomenovania. Ich výhodou pri adaptačnom procese však je to, že sú zakončené na spoluhlásku a majú formu riadneho slova, teda sú skloňovateľné. Pri zápise skloňovaných tvarov sa pádová prípona pripája ku skratke

spojovníkom: *WAP-om*, *CLIR-u*, *CLIP-e*. Tento spôsob zápisu sa v slovenčine pri iniciálových skratkách bežne používa, napr. *so SLUK-om* a pod.

Pri mobilnej komunikácii sa používajú aj ďalšie neskratkové slová prevzaté z angličtiny, resp. motivované anglickými slovami, napr. *roaming*, *chat*, *smajlík* a pod. Každé z týchto slov sa v slovnej zásobe slovenčiny zdomácňuje odlišným spôsobom.

Slovo *roaming* [rouming] z anglického *roam* „cestovanie“, resp. „cestovať, potulovať sa“ akoby vzdorovalo adaptácii. V mobilnej komunikácii služba *roaming* umožňuje telefonovať z mobilného telefónu aj v zahraničí, resp. posielat' a dostávať krátke textové správy, tzv. SMS. Zatiaľ sme nezaznamenali tendenciu prispôbiť pravopis slova podľa anglickej výslovnosti, dokonca aj v odvodenom prídavnom mene *roamingový* [roumingový], napr. v spojení *roamingoví partneri* sa zachováva pravopis motivujúceho slova.

Zaujímavý osud v slovnej zásobe slovenčiny má anglické slovo *chat* [čet] „(priateľský) rozhovor, beseda“, resp. „rozprávať sa, besedovať“. Hoci v internetových súvislostiach sa už dlhší čas používa v neadaptovanej podobe, a to aj v odvodeninách typu *chatovať* [četovať], *chatujúci* [četujúci], *chatový* [četový], ako aj pri ohýbaní *v chate*, *o chate* [f čete, o čete], v prostredí mobilnej komunikácie sa na označenie služby *chat* používa domáci výraz *rozhovor*. To však neznamená, že slovo *chat* a jeho odvodeniny sa úplne vytratia zo slovnej zásoby, naopak, dá sa predpokladať, že sa adaptujú do podoby *čet*, *četovať*, *četový* atď. Službu *rozhovor* obľubujú najmä mladí ľudia, lebo umožňuje komunikovať v diskusných skupinách písaním textových správ. Výhodou je, že diskutujúci môže zostať v anonymite, lebo pri vstupe do diskusie si musí zvolit' *prezývku*, *krycie meno* (pôvodne označované anglickým výrazom *nick*).

Pri písomných rozhovoroch, ako aj pri písaní textových správ sa používajú značky, ktoré vznikli pri komunikácii cez internet. Sú to napr. obrázky zostavené z grafických znakov, pisateľ nimi vyjadruje svoj momentálny citový stav. Pomenovanie dostali podľa najčastejšej značky :-) znamenajúcej *smile* [smail] — „úsmev“, čítajú sa otočené o deväťdesiat stupňov, až vtedy sa objaví usmiata či zamračená tvár. Slovenskí používatelia internetu nazývali tieto značky *smajlíky*, v súčasnosti však najmä v mobilnej komunikácii funguje domáce pomenovanie súboru týchto značiek *smejkovia*, teda možno prostredníctvom mobilného telefónu poslať *smejka*.

Rozvoj techniky napreduje míľovými krokmi, prináša množstvo nových reálií a

ich pomenovaní. Je zaujímavé sledovať, aký osud určia týmto slovám používateľa slovenčiny.

Možno chápať slová pevný a tuhý ako synonymá?

IVAN ČERVENŤ

Čitateľ, ktorý sa nevenuje fyzikálnej či chemickej problematike a má už ďaleko od strednej školy, na otázku v nadpise asi odpovie záporne. V týchto riadkoch chceme poukázať na rozštiepenosť fyzikálnej komunity v tom, že obidve pomenovania uvedené v nadpise sa používajú na označenie toho istého skupenstva.

Stačí nazrieť do moderných učebníc fyziky pre základné školy od autora M. Macháčka preložených do slovenčiny (1993 — 1999). V učebnici pre 6. triedu v jej prvom diele v kapitole *O látkach a ich vlastnostiach* sa uvádzajú názvy *pevné, kvapalné a plynné látky*, ale v druhom diele nájdeme na s. 18 formuláciu: *Aj tuhé látky sa rozťahujú rôzne*. Prednosť označeniu *pevná látka* dali prekladatelia aj v prvom diele učebnice pre 8. triedu v kapitole *Zmeny skupenstva*, ktorá je vlastne pre opis skupenstiev a ich názvy rozhodujúca.

Rozdiely v pomenovaní tohto skupenstva nájdeme aj v učebniciach pre gymnáziá a vo vysokoškolských učebniciach. Preto je namieste otázka, kedy takáto rozštiepenosť v pomenovaní vznikla, ale aj otázka, ktorý z týchto názvov je vhodnejší.

Už v druhej polovici 19. storočia vyšli prvé učebnice fyziky v slovenčine. Podrobný prehľad o desiatich učebniciach z tohto obdobia vrátane komentovania fyzikálnych termínov publikoval A. Hlaváč (1994). Niektoré z týchto učebníc boli ešte dosť primitívne, ale učebnice Ivana Branislava Zocha (1869), Gustáva Kordoša (1872) alebo Jána Beža (1873) majú znaky dobrých učebníc fyziky, porovnateľných s učebnicami vydávanými v tom čase v nemecky hovoriacich krajinách. Vo všetkých týchto učebniciach sa používa iba prídavné meno *pevný*, s alternatívou *tuhý* sa v nich nestretáme. Je to pochopiteľné, lebo hlavným zdrojom pri písaní slovenských učebníc boli nemecké učebnice. Prídavné meno *pevný* je prekladom nemeckého slova *fest*, ktoré sa dodnes v nemeckej fyzikálnej literatúre používa (*Festkörper*, *Festzustand*).

Vplyv nemčiny na vtedajšie slovenské učebnice možno jednoznačne doložiť. Napríklad Ján Bežo vo svojej učebnici uvádza nemecké ekvivalenty slovenských termínov. Pre Gustáva Kordoša boli zdrojom učebnice nemeckých autorov Dr. Grgera (*Die Physik in der Volksschule*) a A. Berthelta (*Naturlehre für Schulen*). Ivan Branislav Zoch študoval na Technickej vysokej škole vo Viedni, neskôr na Univerzite v Erlangene, kde získal doktorát. Ján Bežo chodil po pedagogické skúsenosti do Nemecka a Švajčiarska. Z toho vidieť, že vplyv nemčiny bol veľmi silný a vtedajší autori sa mu pri vytváraní slovenských termínov nemohli vyhnúť. Možno predpokladať, že ešte silnejší bol tento vplyv vo vzťahu k českej fyzikálnej terminológii, ak si uvedomíme politické rozdelenie vtedajšieho Rakúsko-Uhorska. Preto ani neprekvapuje, že v češtine sa o alternatíve *pevný* — *tuhý* nevedú diskusie a že aj v najnovších terminologických publikáciách, napr. vo *Výkladovom slovníku fyziky* (1999) sa používa termín *pevný*.

Žiaľ, nepoznáme slovenské medzivojnové učebnice. Prvá povojnová učebnica, s ktorou sme sa stretli, bola učebnica pre gymnáziá (M. Chytilová — B. Pavlík — K. Šoler — B. Vlach, 1952), ktorú preložil J. Fischer. Aj táto učebnica používa názov *pevné skupenstvo*. Nečudo, veď bola preložená z češtiny a aj vplyv nemčiny na slovenskú terminológiu stále pretrvával. Rovnaký názov použil aj I. Náter v *Prehľade fyziky* (1957) a nachádzame ho i v ďalších publikáciách. Ani v Ilkovičovej vysokoškolskej učebnici *Fyzika* (1958), ani neskôr v ďalších štyroch vydaniach to nebolo inak.

Názvy *tuhé skupenstvo* či *tuhá látka* sa začali objavovať v slovenskej fyzikálnej literatúre v šesťdesiatych rokoch. Zatiaľ čo vo vysokoškolských učebniciach sa to stalo pravidlom, v učebniciach pre základné a stredné školy používanie prídavného mena *pevný* sa zachovalo (napr. *Fyzika pre 2. ročník gymnázia*, 1985) a pretrváva dodnes (M. Macháček, 1993 — 1999). Tomuto názvu zostali verní aj prekladatelia významnej publikácie *Názvy a značky školskej fyziky* (1979). Tento preklad priam uzákonil používanie prídavného mena *pevný* v slovenských učebniciach fyziky pre základné a stredné školy.

Nerobíme si nárok na úplnosť zoznamu kníh, v ktorých sa začalo používať prídavné meno *tuhý*. Chceme však dokumentovať, že to nie je zanedbateľná množina, naopak, je ich dosť a pritom ide o významné publikácie, nie iba fyzikálne.

Azda prvou významnou knihou, v ktorej možno doložiť prídavné meno *tuhý*, je

preklad z ruštiny s názvom *Príručka fyziky pre inžinierov a študujúcich* (1965). Na používaní prídavného mena *tuhý* v tomto preklade mal rozhodujúcu zásluhu recenzent J. Chrapan st. Nasledovali ďalšie knihy — *Malá encyklopédia fyziky* (1970), *Náučný slovník elektrotechnický* (1971), *Prehľad fyzikálnej chémie* (1976) a preklad americkej stredoškolskej učebnice autora J. Oreaara (1977). Za mimoriadne významnú udalosť v súvislosti s používaním prídavného mena *tuhý* pokladáme vydanie monografie *Teória tuhých látok* (1978), ktorú napísali špičkoví slovenskí odborníci.

Po tejto významnej monografii v pomerne krátkom čase vychádzajú tri vysokoškolské učebnice, najprv kniha Š. Veisa, J. Maďara a V. Martišovitša (1978), potom kniha košických autorov V. Hajka a J. Daniela-Szaba (1980) a ako tretia učebnica J. Krempaského (1982). Vo všetkých sa použilo prídavné meno *tuhý*. Ani to však neovplyvnilo celú fyzikálnu obec či terminológiu v stredoškolských učebniciach.

Považujeme za významnú skutočnosť, že k používaniu prídavného mena *tuhý* sa prikláňajú aj chemici. Potvrdili to v *Chemickom náučnom slovníku* (1983), ako už aj v predtým uvedenej knihe (L. Ulický — P. Pelikán — A. Staško — J. Vavra, 1976).

Viacročná práca Terminologickej komisie pre fyziku pri Jednote slovenských matematikov a fyzikov na stredoškolskej terminológii bola završená vydaním *Fyzikálnej terminológie* (1987). V tejto publikácii sa komisia priklonila k prídavnému menu *tuhý*. Publikácia sa mala stať akousi normou pri vydávaní učebníc pre základné a stredné školy, ale pokiaľ ide o prídavné meno *tuhý*, nestalo sa tak. A to napriek tomu, že k prídavnému menu *tuhý* sa priklonil aj J. Zámečník, autor *Prehľadu stredoškolskej fyziky* (1984).

Rok po Fyzikálnej terminológii vyšiel tretí diel Feynmanových prednášok (1988), pričom autori slovenského prekladu sa takisto priklonili k prídavnému menu *tuhý*. K zoznamu publikácií používajúcich prídavné meno *tuhý* treba pridať aj normu STN ISO 31-13 *Fyzika tuhých látok* (1998) z radu noriem *Veličiny a jednotky*. Jej názov takpovediac kodifikuje prídavné meno *tuhý*, i keď treba poznamenať, že nové normy, pokiaľ ide o takéto názvy, nie sú záväzné.

V súčasnosti v používaní prídavných mien *pevný* a *tuhý* teda nejestvuje jednotnosť. Zástancovia prídavného mena *pevný* sa odvolávajú na zahraničné vzory, pričom uvádzajú najmä angličtinu a tvrdia, že anglické slovo *solid* sa má do slovenčiny prekladať ako *pevný*. Preto pokladáme za vhodné uviesť dôvody, ktoré nás vedú k uprednostňovaniu prídavného mena *tuhý*. Proces premeny kvapalného

skupenstva, teda tuhnutie (pri tomto pomenovaní sú všetci slovenskí fyzici jednotní!), sa v angličtine označuje ako *solidification* (McGraw-Hill, 1997) a výsledný „produkt“ celkom logicky *solid* alebo *solid state*, ak ide o skupenstvo. Podobne je to vo francúzštine (L. Vomáčková, 1978) — *solidification, solide*, ako aj v španielčine (S. Šaling — Š. Mazák, 1971) — *solidificación, sólido*. V ruštine sa procesu tuhnutia hovorí *zatverdevanije*, výsledku *tvjordoje telo* (Fizičeskij enciklopedičeskij slovar, 1984). V týchto európskych jazykoch je teda súlad medzi názvami procesu tuhnutia a jeho výsledku. Iba v nemčine, ktorá bola zdrojom pri písaní prvých slovenských a zrejme aj českých učebníc, slovo *tuhnúť* sa vyjadruje výrazom *erstarren*, ale výsledkom tuhnutia nie je *starrer Körper*, ale *Festkörper* (P. Dobrinski — G. Krakau — A. Vogel, 1993). V súlade s týmto nemeckým vzorom nachádzame v českom *Slovníku školské fyziky* (1988) formuláciu: *tuhnutí — změna kapalného skupenství na pevné*. V slovenskej *Malej encyklopédii fyziky* (1970) sa však píše: *tuhnutie — premena kvapalného skupenstva látky na tuhé*.

Považujeme za dôležité ďalej upozorniť, že anglický termín *solid* sa neprekladá do slovenčiny, ale ani do češtiny jednotne. Stačí nazrieť do *Anglicko-českého technického slovníka* (1982) a nájdeme tam tieto ekvivalenty: *solid* = pevný, tuhý, masívny, celistvý, tuhé těleso, plný; *solid body* = tuhé těleso; *solid solution* = tuhý roztok; *solid state* = tuhý stav, tuhé skupenství, pevná fáze.

Podobnú nejednoznačnosť nájdeme aj v *Nemecko-českom technickom slovníku* (1981). Pritom je pozoruhodné, že ekvivalentom anglického názvu *solid solution* bol v češtine, ale aj slovenčine prakticky vždy názov *tuhý roztok* (napr. *Výkladový slovník fyziky*, 1999; *Malá encyklopédia fyziky*, 1970; *Chemický náučný slovník*, 1983), a to aj v publikáciách, v ktorých sa používal názov *pevné skupenstvo*.

Pri rozhodovaní o variantoch *tuhý — pevný* treba vziať do úvahy aj skutočnosť, že prídavné meno *pevný* sa v technických vedách používa v iných súvislostiach, nie na označenie skupenstva. Pružnosť a pevnosť sú technické disciplíny, ktoré sa zaoberajú kvantifikáciou týchto pojmov. V technickej praxi poznáme *medzu pevnosti*, hovorí sa o *zvýšenej pevnosti* a pod. Pri zmene skupenstva však ide o kvalitatívnu, nie kvantitatívnu zmenu. Surové železo po naliatí do formy tuhne, pričom sa postupne zvyšuje jeho pevnosť. Ide o zmenu skupenstva a popri tom o zmenu mechanických vlastností. Na pomenovanie kvantitatívnych zmien a kvalitatívnej zmeny by sa mali používať odlišné názvy. Názov *pevný* by sa nemal používať na označovanie skupenstva a súčasne aj na charakterizáciu vlastností materiálu.

Preto na záver chceme podčiarknuť, že na označenie skupenstva, ktoré vzniká tuhnutím, považujeme za vhodnejší názov *tuhé skupenstvo*.

LITERATÚRA

Anglicko-český technický slovník. 3. vyd. Praha: Státní nakladatelství technické literatury 1982.

BEŽO, J.: Silozpyt čili Fyzika. Vlastným nákladom v Senici, 1873.

DOBRINSKI, P. — KRAKAU, G. — VOGEL, A.: Physik für Ingenieure. Red. B. G. Teubner. Stuttgart: 1993.

FEYNMAN, R. P. — LEIGHTON, R. B. — SANDS, M.: Feynmanove prednášky z fyziky (3. slovenský preklad). Bratislava: ALFA 1988.

Fizičeskij enciklopedičeskij slovar. Red. A. M. Prochorov. Moskva: Sovetskaja enciklopedija 1984.

GARAJ, J. a kol.: Fyzikálna terminológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987.

HAJKO, V. — DANIEL-SZABO, J.: Základy fyziky. Bratislava: Veda 1980.

HLAVÁČ, A.: Desať vetiev slovenského fyzikálneho stromu v druhej polovici minulého storočia. Bratislava: Slovak Academic Press 1994.

HRIVNÁK, Ľ. — BEZÁK, V. — FOLTIN, J. — OŽVOLD, M.: Teória tuhých látok. Bratislava: Veda 1978.

Chemický náučný slovník. 1. zv. Fyzikálna chémia. Bratislava: ALFA 1983.

CHYTILOVÁ, M. — PAVLÍK, B. — ŠOLER, K. — VLACH, B.: Fyzika pre III. triedu gymnázií. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1952.

ILKOVIČ, D.: Fyzika. Bratislava: ALFA 1958.

JANOVIČ, J. — CHALUPKOVÁ, A. — LAPITKOVÁ, V.: Fyzika pre 9. ročník základnej školy. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2000. s. 86.

JAVORSKIJ, B. M. — DETLAF, A. A.: Príručka fyziky. Bratislava: Slovenské

nakladateľstvo technickej literatúry 1965.

KORDOŠ, G.: Prostonárodnia Fysika či Silozpyt. Vlastným nákladom v Levoči, 1872.

KREMPASKÝ, J.: Fyzika. Bratislava — Praha: ALFA — Státní nakladatelství technické literatury 1982.

LEVINSKÝ, O. a kol.: Německo-český technický slovník. Praha: Státní nakladatelství technické literatury 1989; Leipzig: 1981.

MACHÁČEK, M.: Učebnice fyziky pre 6., 7., 8., 9., ročník ZŠ. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1993 — 1999.

McGRAW-HILL: Dictionary of Physics. New York: 1997.

NÁTER, I.: Prehľad fyziky. Bratislava: ALFA 1957.

Náučný slovník elektrotechnický. 7. zv. Elektrotechnológia. Bratislava: ALFA 1971.

Názvy a značky školskej fyziky. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979.

OREAR, J.: Základy fyziky. Bratislava: ALFA 1977.

Slovník školské fyziky. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků — Státní pedagogické nakladatelství 1988.

STN ISO 31-13 Veličiny a jednotky. Fyzika tuhých látok. Bratislava: SÚTN 1998.

SVOBODA, E. — BANÍK, I. — BARTUŠKA, K. — KOTLEBA, J. — TOMANOVÁ, E.: Fyzika pre 2. ročník gymnázia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985.

ŠALING, S. — MAZÁK, Š.: Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky technický slovník. Bratislava: ALFA 1971.

ULICKÝ, L. — PELIKÁN, P. — STAŠKO, A. — VAVRA, J.: Prehľad fyzikálnej chémie a chemickej fyziky. Bratislava: ALFA 1976.

VEIS, Š. — MAĐAR, J. — MARTIŠOVITŠ, V.: Mechanika a molekulová

fyzika. Bratislava: ALFA 1978.

VEIS, Š. a kol.: Malá encyklopédia fyziky. Bratislava: Obzor 1970.

VOMÁČKOVÁ L. a kol.: Francouzsko-český technický slovník. Praha: Státní nakladatelství technické literatury 1978.

Výkladový slovník fyziky. Praha: Prometheus 1999.

ZÁMEČNÍK, J.: Prehľad stredoškolskej fyziky. Bratislava — Praha: ALFA — Státní nakladatelství technické literatury 1984.

ZOCH, I. B.: Physika čili Silozpyt. Skalica: Tlačou Synov Fr. X. Škarnicla 1869.

Článok s rovnakým obsahom v mierne rozšírenej verzii vyšiel v Obzoroch matematiky, fyziky a informatiky, 2001. roč. 30, s. 32 — 38.

DISKUSIE

Výslovnosť priezvisk

JÁN HORECKÝ

Priezviská ako osobitná zložka vlastných mien sú častým predmetom výskumu v onomastike, a to z hľadiska ich pomenovacej (onomaziologickej) štruktúry, pôvodu i fungovania v oficiálnom i súkromnom styku. Nie sú však kodifikované z hľadiska pravopisu (rešpektuje sa tradičný, zaužívaný spôsob zápisu daných priezvisk), ale ani z hľadiska výslovnosti. Je to tak zrejme preto, že ich základné zložky (ak ide o domáce alebo zdomácnené morfémy) sú neodňateľným osobným vlastníctvom: každý jednotlivec má právo používať takú podobu priezviska, ktorú pokladá za svoju. Okrem toho sú čo do výslovnosti kodifikované v rámci apelatívnej slovnej zásoby.

Napriek tomu však možno hľadať isté zásady výslovnosti priezvisk vo

verejnom styku, najmä v masových komunikačných prostriedkoch. Treba však pritom vychádzať zo základnej odlišnosti východísk pri pravopisnej a výslovnostnej kodifikácii. Kým pri pravopisnej kodifikácii sa vychádza zo zásady zhody hlásky a písmena a ustáľuje sa spôsob, ako sa daná hláska zapisuje v kodifikovanej pravopisnej sústave, pri úvahách o výslovnosti vlastných mien, ale najmä priezvisk treba vychádzať z písanej podoby a skúmať, ako sa môže, resp. má dané písmeno či skupina písmen vyslovovať.

Pri priezviskách domáceho pôvodu, ktoré spravidla majú zreteľnú slovotvornú štruktúru a prijateľnú motiváciu, vo výslovnosti sa napr. zjednodušujú zdvojené spoluhlásky v priezviskách ako *Hollý, Kollár*. Táto zásada sa uplatňuje aj pri nedomácich priezviskách, kde sa priezviská ako *Dittrich, Pittner, Keller* vyslovujú s jednou spoluhláskou (nerespektuje sa zdvojenie). Okrem toho sa domácej slovenskej realizácii samohlások prispôsobuje napr. výslovnosť zadného maďarského *a* (*Varga*), úzkeho *é* (*Németh*), francúzskej nosovky (*Mitterand*), anglického *th* (*Thornwald*). Koncové *-on* sa vyslovuje bez vypustenia samohlásky *o* (*Clinton* ako [klinton], nie [klintn]).

Osobitnú problematiku tvorí výslovnosť skupín *te, de, ne, le, ti, di, ni, li*.

Zhodne s platnou pravopisnou normou, že hláskami, resp. výslovnosťou týchto skupín sa (v ich koreňových slabikách) rozlišujú domáce a prevzaté slová, treba konštatovať „mäkkú“ výslovnosť v takých priezviskách ako *Teplan* [tʲeplan], *Tesár* [tʲesár], *Tešovič* [tʲešovič], *Debnár* [dʲebnár], *Tichý* [tʲichí]. Nesporne tvrdá je však výslovnosť týchto skupín v priezviskách ako *Deák, Demeter, Delinga, Dérer, Déneš*. Sporná môže byť výslovnosť takých priezvisk ako *Demko, Dermek*. Skupina *ne-* a *ni-* sa vyslovuje mäkko v priezviskách ako *Nemec, Nehaj, Nipko, Nitran, Nižňanský*. Tvrdá výslovnosť je v prevzatých priezviskách typu *Nemeš, Nitschneider*. Osobitnú skupinu tvoria priezviská zrejme českého pôvodu, ako sú napr. *Nedorost, Nejezchleb, Netroufal*, bulharské *Nedelčev*, maďarské *Nemtudom*.

Neistota a kolísanie je v priezviskách so začiatočným *l*. Kým v priezviskách typu *Lenko, Letko, Liška, Lietavec, Lieskovský* možno konštatovať mäkkú výslovnosť, v prevzatých priezviskách je ustálená tvrdá výslovnosť: *Lelkeš, Lenčeš, Legényi* i *Legěň, Lederer*. V priezviskách s českou slovotvornou štruktúrou bude zrejme prevažovať tvrdá výslovnosť v priezviskách ako *Lehký, Ledník, Ledecký, Lidák*.

Veľmi výrazným znakom pôvodu daného priezviska je rešpektovanie alternácií

(striedania) mäkkých spoluhlások, resp. pôsobenie *i*-ových a *e*-ových prípon na realizáciu alternácie.

Nesporne je mäkká výslovnosť pred príponou *-ík/-ik*: *Chvatík* [chvaťík], *Vartík*, resp. *Kvietik*, *Pántik*, *Hladík*, *Furdík*, *Kameník*, *Janík*, *Pánik*, *Cigánik*. Alternácia *l/l'* však nie je jednotná. V priezviskách so zreteľnou domácou slovotvornou štruktúrou by sa mohla rešpektovať mäkká výslovnosť, napr. *Malík* [maľík], *Kozlík*, *Králik* (aj keby bolo odvodené od podoby *Král*). Ale v prevzatých priezviskách by sa mala tolerovať tvrdá výslovnosť, napr. *Lalík*, *Antalík*, *Barlík*, *Gálik*. Neistota je v priezviskách typu *Trvalík*, najmä vzhľadom na ich nárečový pôvod.

Tieto konštatovania platia aj o alternáciách pred príponou *-ič*: *Chorvatič*, *Besedič*, *Kovanič*, *Bunganič*, *Holič* (tu možno aj s tvrdým *l*), ako aj pred príponou *-in* /*-in*: *Baštin*, *Ozdín*, *Ronin*, *Kolín*. Pri prevzatých priezviskách sa neuplatňuje mäkčenie, napr. *Foltín*. Slovotvorná prípona *-il* pôsobí zmäkčujúco vo všetkých prípadoch: *Chytil* [chiťil], *Navrátil*, *Hradil*, *Zvonil*. Kolísanie môže byť v type *Skolil*.

Zriedkavé, resp. prevzaté slovotvorné prípony nepôsobia zmäkčujúco, preto sú bežné podoby ako *Matis*, *Klementis*, *Kanis*, *Tulis*, *Minich*, *Kulich*. Je však známa aj nárečová výslovnosť typu [klement'is].

Prípona *-iš*, resp. aj zriedkavá podoba *-iž* funguje ako domáca, preto sa mäkko vyslovujú priezviská ako *Martiš*, *Reptiš*, *Boldiš*, *Vaniš*, *Guniš*, *Meliš*, *Kruliš* (je však možná aj tvrdá výslovnosť v type *Kruliš*, *Keníž*). Pred zriedkavou príponou *-ic* nenastáva alternácia, napr. *Vrablic*, *Koblic*. Zrejme sa takáto podoba vníma ako prevzatá.

Prirodzene, alternácie fungujú aj pred slovotvornými príponami *-iar*, *-iak*, ba aj pred *-ier*. Napr. *Hatiar* [haťiar], *Pradiar*, *Škriniar*, *Sokoliar*, *Tišliar*, *Vrtiak*, *Vraštiak*, *Mardiak*, *Maruniak*, *Hanuliak*, *Smoliak*, *Koštial'*, *Granatier*.

Pred *e*-ovými príponami je situácia o niečo zložitejšia. Pred nesporne domácou príponou *-ec* je alternácia pravidelná, napr. *Krtec* [krťec], *Hradec*, *Hronec*, *Feranec*. Pri hláske *l* je zreteľný vplyv nárečia, preto možno pri priezvisku *Malec* počuť výslovnosť [malec] i [maľec], podobne aj pri priezviskách *Vrablec*, *Smolec*, *Volec* (často sa píše aj ako *Woletz*).

Pred zriedkavejšími príponami *-eň*, *-el*, *-ech* sa spravidla rešpektuje alternácia, pôsobenie samohlásky *e*, napr. *Vrtel* [vrťel], *Vedel*, *Smoleň*, *Vojtech*, *Pozdech*,

Michalech. V prevzatých priezviskách alternácia nenastáva: *Pardel, Komadel*.

Podobne mäkká výslovnosť je pred *-ej*: *Futej, Belej*.

Pred príponami *-es, -eš* spravidla nenastáva mäkčenie, lebo ide o české priezviská typu *Mates, Rundes, Hanes, Kodeš, Beneš, Daneš, Beleš, Páleš* (s nezreteľnou motiváciou).

Osobitnú problematiku predstavuje fungovanie prípony *-ek*. Spravidla nepôsobí zmäkčujúco, preto sa priezviská typu *Bartek, Mičátek, Feldek, Furdek, Rendelek, Urbánek, Vachálek, Pánek* bežne vyslovujú tvrdo. Nárečový pôvod je zrejmý v priezviskách ako *Tonek, Knotek, Pištánek, Kolek*. Mäkčenie však je v priezviskách ako *Vanek, Stanek, Pištek, Peništeck*.

Zakončenie *-er* (nejde v každom prípade o fungujúcu príponu) obyčajne nepôsobí zmäkčujúco. Vidieť to na priezviskách ako *Fister, Wister, Šuster, Binder, Króner, Hirner, Rigler, Šteller*. V priezvisku *Náter* je kolísanie, vyslovuje sa [náťer] i [náter]. Mäkká výslovnosť je v priezviskách *Keder, Mader*, ale tvrdá výslovnosť vo variante *Máder*.

Tento dosť chaotický a neucelený obraz o výslovnosti priezvisk zakončených „zmäkčujúcou“ príponou na *-i, -ia, -ie, -e* treba doplniť konštatovaním, že uvedené alternácie nastávajú, resp. nenastávajú nielen pred zakončeniami, ale aj vnútri slova, t. j. ak sa k základnému priezvisku pripája iná prípona. Platí to nielen o priezviskách typu *Hrdina* [hrďina], *Sekanina*, ale najmä o type *Maleček, Vajdička, Palička, Vodička, Michalička, Foltínek*.

Z tohto prehľadu najbežnejších typov priezvisk slovenského aj cudzieho pôvodu sotva možno vyvodzovať všeobecnejšie závery pre kodifikáciu ich výslovnosti. Už teraz však možno povedať, že sa tu prejavujú isté tendencie. Práve priezviská, v ktorých sa uplatňuje mäkká výslovnosť, ukazujú, že táto mäkká výslovnosť patrí k základným znakom spisovnosti a že jej neuplatňovanie je odrazom cudzieho pôvodu daného priezviska v našej súčasnej i historickej situácii, najmä pôvodu z češtiny, resp. zo záhorských nárečí. Preto by bolo možné pri kodifikácii uplatňovať aspoň zásadu, že ak ide o priezvisko domáceho pôvodu, ktoré je rozšírené celonárodne, najmä však v umeleckej literatúre, treba vyžadovať spisovné výslovnostné prvky. Ide o také prípady, ako je „pospisovnenie“ priezviska *Kalinčák* na *Kalinčiak*, ale do istej miery aj o vyžadovanie výslovnosti priezviska *Štefánik* v podobe [šťefánik].

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Mená členov Jánošíkovej družiny (v skutočnosti a v literatúre)

Literárne umelecké dielo zobrazujúce život historickej postavy vychádza z historických skutočností, ktoré spisovateľ umelecky pretvára. Historické osoby a fakty autor prispôsobuje svojim umeleckým zámerom a dopĺňa vlastnými, vymyslenými postavami, ktorých vlastné mená slúžia nielen na pomenovanie osoby, ale sú často symbolickými skratkami charakteristiky postavy a naznačujú jej vonkajšie črty alebo vnútorné vlastnosti. Spôsob voľby literárneho mena postavy je uvážlivo premyslený a má aj umelecký zámer — vlastné meno literárnej postavy je aktívnou súčasťou umeleckého diela.

Legendárnu postavu rebela proti feudálnemu útlaku ľudu, kapitána zbojníkov Juraja Jánošíka pozná dnes na Slovensku každý. Jeho život a odvážne skutky sa odzrkadlili nielen v ľudovej tradícii, kde našli bohaté uplatnenie v ľudovej próze, piesni a vo výtvarnom umení, ale rovnako inšpirovali aj profesionálnych tvorcov a odraz ich legendy nachádzame vo všetkých druhoch profesionálneho umenia.

O Jánošíkovi a jeho druhoch sa zachovalo len malé množstvo historických dokladov. Väčšina z nich je zaznamenaná v diele Andreja Melicherčíka *Juraj Jánošík — hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Pôsobením zbojníkov na Slovensku sa v prvej časti knihy *Jánošík — obraz zbojníka v národnej kultúre* zaoberala Viera Gašparíková. Z umeleckej literatúry sme čerpali informácie z diel Jána Hrušovského — *Jánošík*, Štefana Gráfa — *Jur Janošiak* a Margity Figuli *Balada o Jurovi Jánošíkovi*.

Juraj Jánošík sa narodil v januári 1698 na terchovskej samote U Jánošov Anne a Martinovi Jánošíkovcom. V mladosti pôsobil v Rákociho vojsku, neskôr v cisárskej armáde na Bytčianskom hrade. Tam sa ako strážca stretol s uväzneným zbojníckym kapitánom Tomášom Uhorčíkom. Po vykúpení z armády a návrate do Terchovej sa pridal k Uhorčíkovej zbojníckej družine. Po Uhorčíkovom odchode od skupiny sa stal zbojníckym kapitánom. Jeho zboj trval len od jesene 1711 do jari 1713, keď ho chytili

a uväznili. Súdili ho v Liptovskom Mikuláši a 17. marca 1713 ho odsúdili a popravili. Počet členov a zloženie jeho zbojníckej družiny nebol stabilný. Pôsobilo v nej 12 až 20 osôb a skupina netvorila kompaktný, vnútorne usporiadaný celok, lebo v priebehu roka jedni prichádzali a iní ju opúšťali. Zbýjali len od jari do jesene a na zimu sa jej členovia rozchádzali.

Druhou najznámejšou postavou zbojníckeho kapitána je Tomáš Uhorčík. Pochádzal z Predmiera, kde mal aj zbojnícku družinu. Po odchode od zbojníkov žil v Klenovci pod menom Miro Mravec, ale spojenie s Jánošíkovou družinou neprerušil a až do svojho uväznenia im pomáhal. Súdili ho v apríli 1713 v Liptovskom Mikuláši za prechovávanie ukradnutých vecí a za ukrývanie zbojníkov. Pri mučení priznal svoje pravé meno a ako nebezpečný zbojník umrel lámaný v kolese.

O ostatných členoch Jánošíkovej družiny sa zachovalo len málo historických dokladov. Podľa údajov zo súdneho vyšetrovania boli po Jánošíkovom príchode v Uhorčíkovej skupine títo zbojníci: *Pavol Bernatik* z Novej Dediny, *Vrábel* zo Staškova, *Huncaga*, ináč aj *Turiak* zo Staškova, *Kovalovský* z Rakovej, *Bagar*, *Gáborčík*, *Kubo Chlastiakov*, *Gavlov* z Poľska, *Vavrek* z Poľska, *Kováčik* z Moravy a *Ondráš* z Dlhého Poľa. Po Uhorčíkovom odchode niektorí zbojníci družinu opustili. Podľa údajov zo súdneho pojednávania s Jánošíkom jeho družinu tvorili: *Chlastiak*, *Hunčík* (*Huncaj*, *Huncaga*) alebo *Turiak* zo Staškova, *Plavčík* z Dunajova, *Kováčik* alebo *Moravčík* z Moravy, *Vavrek* z Poľska, *Ondráš* (Ondrej) z Dlhej na Kysuciach, *Sutora* zo Soli v Poľsku, *Bartek* z Predmiera, *Pavol Gašparec* alebo *Mlynarčík* z Radoviesky, *Ondráš Kundis* z Dlhého Poľa, bratia *Šutkovci*, *Orešiak* z Poľska, *Adam Šušolka* z Turzovky, *Pivovarčík* z Jablonky, *Zupica* z Ostravice, *Kovalčík* z Čeladnej, *Holúbek* z Moravy, *Valičiak* z Moravy a *Tálik*. O mnohých osobách Jánošík vypovedal, že sú mŕtvi alebo družinu dávno opustili. Môžeme predpokladať, že zámerne uvádzal len mŕtvych a vzdialených zbojníkov a živých zamlčal, a preto sa skutočný počet členov jeho družiny dnes nedá presne zistiť.

Autori umeleckej literatúry si uvedené historické skutočnosti prispôbili svojim potrebám. J. Hrušovský koncipoval svoj rozsiahly román ako dobrodružno-historické dielo, postavu Jánošíka zámerne zidealizoval a zromantizoval. Pod vplyvom ľudovej tvorby spojil Jánošíkovu družinu s ďalšími zbojníckymi družinami a vytvoril Jánošíkov pluk s počtom 1 500 členov. Historický román Štefana Gráfa je realistickejší a historicky pravdivejší. Veršovaná epická skladba Margity Figuli je svojou stavbou blízka ľudovej epike a autorka sa zámerne rozhodla použiť tento

literárny žánr, pri ktorom úspešne spojila historické fakty s prvkami ľudovej epiky. V jej balade sú skutočne uvedené len historické postavy z Jánošíkovej družiny.

V období, do ktorého patrí pôsobenie Jánošíka a jeho družiny a ktoré uvedení spisovatelia vo svojich dielach stvárnajú, neboli priezviská, ako ich poznáme dnes, ešte uzákonené. Na presnejšiu identifikáciu jednotlivca v spoločnosti sa okrem rodných (krstných) mien používali dedičné prímená. Prímená mohli byť utvorené z rodného mena predka alebo z jeho prezývky. Dobrým príkladom dedičného prímena je aj meno Juraja Jánošíka, ktoré aj s podobami *Juro Jánošík*, *Juro Jánošak*, *Jánošiak* sú zaznačené v historických dokumentoch súdneho procesu. V terchovskej matrike je zaznačené aj meno otca *Martina Jánošíka*. Samota pri Terchovej, z ktorej Jánošíkovci pochádzali, nazýva sa *U Jánošov*. *Jánoš* je východoslovenská a aj maďarská rozšírená podoba krstného mena *Ján*. Pridaním patronymickej prípony *-ík* (s variantom *-iak*, ktorý je typický pre východoslovenskú a karpatskú oblasť s valašskou kolonizáciou a zaznamenáva ho aj poľská ľudová slovesnosť) označujúcej synov k upravenej podobe krstného mena sa už v staršej generácii vytvorilo dedičné prímeno *Jánošík* (*Jánošiak*), ktoré prešlo aj z otca Martina na syna Juraja. O skutočnosti, že sa toto prímeno vytvorilo v dávnejších časoch, svedčí fakt, že sa menom Jánošíkovho predka nazývala samota, ktorú rodina obývala — *U Jánošov*. Meno prešlo teda už do domu.

Podobným spôsobom boli vytvorené aj prímená iných zbojníkov. Mená vznikali pridaním patronymickej prípony k domácej podobe krstného mena: *Bernatik* (*Bernard*), *Gáborčík* (*Gábor*), *Gavlik* (*Gavel*, z poľského a českého variantu mena *Gál* — *Gavel*, *Havel*), *Gašparec* (*Gašpar*) alebo k menu utvorenému z apelatívneho základu: *Kovalčík*, *Kovalovský* (*kováč*), *Holúbek* (*holub*), *Orešiak* (*orech*), *Pivovarčík* (*pivovarec*, *pivovarčí*), *Plavčík* (od slovesného základu *plávať* alebo od mena obyvateľa obce *Plavec*), *Tálik* (*tál*). Prímená sa mohli tvoriť aj priamo z apelatív bez pridania prípony: *Bagar* (*purpur* alebo *rybárske náčinie*, porovnaj Stanislav, s. 83 — 84), *Kundis* (základom mena môže byť podstatné meno s významom „kanec“), *Mravec* (*mravec*), *Brábel* (stará podoba slova *vrabec*), *Zupica* (poľský ekvivalent slovenského slova *kabanica*). Z obyvateľského mena boli utvorené prímená: *Moravčík* (*Moravec*, obyvateľ Moravy), *Turiak* (obyvateľ obce Turie), *Uhorčík*, *Uherčík* (*Uhor*, obyvateľ Uhorska alebo osoba maďarskej národnosti). Prímená mohli byť utvorené aj z domácej podoby krstného mena: *Bartek* (*Bartolomej*), *Ondráš* (*Ondrej*), *Vavrek* (*Vavrinec*).

Iný spôsob na bližšiu identifikáciu jednotlivca bolo vytvorenie prezývky na

základe charakteristickej vlastnosti osoby, z ktorej sa utvorilo prímene: *Chlastiak* (expresívna prezývka utvorená od slovesa *chľastat*), *Šutka* (od podstatného mena *šut* — *šibal*, *huncút*). Etymologický základ a spôsob utvorenia mien *Satora*, *Šušolka* a *Valinčiak* je nejasný.

Pri umeleckom zobrazovaní historickej skutočnosti alebo života človeka spisovateľ často dopĺňa skutočné postavy vymyslenými postavami. Aj J. Hrušovský a Š. Gráf začlenili vo svojich románoch do Jánošíkovej družiny okrem skutočných zbojníkov aj literárne postavy, ktorých mená vytvárali podľa existujúcich pomenúvacích modelov a typov.

V románe J. Hrušovského sa okrem Jánošíka a Uhorčíka objavujú mená skutočných zbojníkov. Mená *Adamčik* a *Ilčík* boli utvorené pridaním patronymickej prípony ku krstnému menu (*Adam*, *Ilia*). Meno zbojníka *Luptáka* je utvorené od etnonyma obyvateľa Liptova. *Surovec* je expresívna prezývka odvodená od prídavného mena *surový*. Zaujímavé je prímene zbojníckeho kapitána *Hrajnohu*, ktoré pochádza z prezývky a vzniklo spojením slovesa *hrať* s podstatným menom *noha*. Autor objasňuje jeho meno takto: „Ten chlap bol samý sval, jeho svalstvo sa zdalo byť z kameňa, železa a ocele... (s. 55), ... nie je azda číra náhoda, že sa Hrajnomom nazýval, lebo tie jeho sukovité nohy sa ukázali náhle neuveriteľne svižnými (s. 139).“

Mená ostatných zbojníkov sú literárne, autor použil tieto spôsoby tvorenia: z domácej podoby krstných mien vytvoril prímene *Bohúň* (*Bohuslav*), *Samek* (*Samuel*). Meno *Gajdošík* mohlo byť utvorené z prezývky. „Gajdošík sa nedal dlho prosiť, oprel sa pohodlne o široký peň duba a zahral kamarátom rezkú do skoku“ (s. 126), ale aj pridaním patronymickej prípony *-ík* k menu otca *Gajdoš* utvoreného z apelatíva *gajdoš*. Mená ostatných zbojníkov majú takisto pôvod v podstatných menách: *Grajciar*, *Hrebíček*, *Kozelko*, *Masliak*, *Mucha*, *Slaninka*, *Štetka* a *Ušiak*. Meno *Selecký* je z prídavného mena *selecký* utvoreného od miestneho názvu *Selec*, resp. *Selce*, meno *Šuvada* je nejasné.

V románe Štefana Gráfa je zaznamenané väčšie množstvo mien skutočných zbojníkov, ktorých rozborom sme sa už zaoberali a ktoré autor bližšie neobjasňuje. Výnimku tvorí meno kapitána zbojníkov *Hrajnohu*, o ktorom autor píše: „Nízky, nevysoký chlapák, vyskočí tak vysoko, že odtne vrštek stromu“ (s. 165).

Mená literárnych postáv zbojníkov boli podobne ako u J. Hrušovského utvorené viacerými postupmi: *Michalčík* pridaním patronymickej prípony *-ík* k vlastnému

menu *Michal*, *Postavčík* takisto pridaním patronymickej prípony k menu otca utvorenému pravdepodobne od apelatívneho základu *postav* (otec mohol tkať na stave). *Poliak* je meno utvorené z etnonyma obyvateľa Poľska. *Ďurica* je z domácej podoby krstného mena *Juraj*. Mená ostatných zbojníkov majú apelatívny základ, často majú charakter prezývky a pri niektorých autor upozorňuje čitateľa na svoj zámer pri ich pomenovaní. Meno *Harala*, „zvodne sa škeriaci, uznávaný záletník družiny“ (s. 41), môže mať pôvod v slove *hárať*. *Chvízdala* je meno utvorené od slovesného základu slova *hvízdať*. Meno *Kysel* môže mať pôvod v podstatnom mene *kysel'* (jedlo v Liptove, kyslá polievka). Meno *Mucha* je utvorené od podstatného mena *mucha* a autor ho objasňuje takto: „Drobný bol a ľahký, nuž býval zvedom, visel na haluziach a strihal zrakom zorné pole“ (s. 35). Základom mena *Puntok* môže byť podstatné meno *putňa*. Meno *Strunga* môže mať pôvod v podstatnom mene *strunga* (dvierka, brána) alebo v prídavnom mene *strungastý* (svižný, bystronohý). Východoslovenská podoba podstatného mena *trnka* je *tarka*, od čoho môže byť odvodené meno *Tarko*. *Vlček* je prezývka utvorená od podstatného mena a autor ho vysvetľuje takto: „Divý Vlček, ten, čo ho chovala vlčica“ (s. 29).

Z uvedeného rozboru historických a literárnych vlastných mien zbojníkov vidíme, že skutočné mená zaznamenané v historických dokumentoch sa najčastejšie tvorili pridaním patronymickej prípony označujúcej synov k domácej podobe krstného mena alebo k menu otca, ktoré bolo utvorené z apelatívneho základu. Prímená mohli byť utvorené aj priamo z prezývky s nulovou príponou. Nezriedkavé boli aj prímená utvorené z etnoným.

Literárne mená zbojníkov použité v uvedených dielach sú väčšinou vytvorené z apelatívneho základu a ich hlavná funkcia (okrem označenia postavy) je určitým spôsobom priblížiť, resp. charakterizovať pomenovanú osobu čitateľovi jej menom. Pri tvorení mien spisovateľa použili tieto postupy: meno utvorené z domácej podoby krstného mena bez prídania prípony alebo s pridaním prípony, z apelatívneho základu s príponou alebo bez prípony a z etnonyma. Porovnaním historických mien s literárnymi menami vidíme, že spisovateľa pri tvorbe mien zámerne použili postupy, ktorými boli utvorené aj historické mená. Vytvorili tým homogénne umelecké diela, pri ktorých čitateľ nepocíti uje rozdiel medzi menami historických postáv a menami vytvorenými spisovateľom.

Tatiana Laliková

LITERATÚRA

FIGULI, Margita: Balada o Jurovi Jánošíkovi. Bratislava: Mladé letá 1980. 139 s.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Jánošík — obraz zbojníka v národnej kultúre. Bratislava: Tatran 1988, s. 7 — 45.

GRÁF, Štefan: Jur Janošiak. Bratislava: Tatran 1972. 255 s.

HRUŠOVSKÝ, Jozef: Juraj Jánošík. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1967. 413 s.

MELICHERČÍK, Anton: Juraj Jánošík — hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu. Bratislava: Osveta 1963. 176 s.

ROZLIČNOSTI

Významové zafarbenie prídavného mena cieľový v slovnom spojení cieľová skupina

Medzi množstvo nových slovných spojení, ktoré sa objavili v poslednom desaťročí uplynulého storočia v našom jazyku, patrí spojenie *cieľová skupina*. Nachádzame ho napr. v takýchto vetách: *Ako vyzerá cieľová skupina čitateľov vášho časopisu? — Cieľovou skupinou projektu budú domáci aj zahraniční študenti, utečenci a predstavitelia etnických menšín. — Cieľovými skupinami boli Rómovia a starí ľudia bez podporujúcich rodín, mnohodetné rodiny s nízkym príjmom či zdravotne postihnutými. — Privatizované slovenské podniky a novovzniknuté súkromné firmy, ktoré vykazujú vysoký podiel exportu, sa rátajú k cieľovým skupinám komerčnej klientely Creditanstalt.* V našom príspevku chceme venovať pozornosť významovému zafarbeniu prídavného mena *cieľový* v danom spojení.

Prídavné meno *cieľový* je odvodené od podstatného mena *cieľ*. Krátky slovník slovenského jazyka (1997, s. 84) zaznamenáva podstatné meno *cieľ* v týchto významoch: 1. miesto, ktoré sa niekto usiluje dosiahnuť: *cieľ cesty; dobehnúť, doraziť do cieľa*, 2. predmet, ktorý sa má zasiahnuť, terč: *strielať do cieľa, streľba na pohyblivé ciele*, 3. účel; zámer, úmysel: *humánne, vedecké, politické ciele; cieľ práce, života*. Prihniezdované prídavné meno *cieľový* je tu doložené príkladmi *cieľová páska, rovina; cieľové prémie* (s výkladom „za splnenie úlohy“).

Prídavné meno *cieľový* na základe viacvýznamovosti základového slova *cieľ*, ako aj spájania s jednotlivými podstatnými menami má rozličné významy. Napr. spojenia *cieľová stanica, cieľové letisko, cieľová páska; cieľový objekt; cieľová suma, cieľová kapacita, cieľová úloha* majú rovnaký adjektívny prívlastok *cieľový*, no keď si ich všimneme bližšie, zistíme medzi nimi významové rozdiely (sú naznačené bodkočiarkou). Prídavné meno *cieľový* v prvých troch spojeniach súvisí s prvým významom slova *cieľ* a možno ho vyložiť ako „do ktorého sa smeruje, ktorý sa má dosiahnuť“. Spojenie *cieľová stanica* označuje stanicu, do ktorej sa smeruje ako do konečného bodu cesty, ktorá je cieľom cesty, resp. v ktorej cestujúci končí svoju cestu. *Cieľové letisko* je letisko, na ktorom lietadlo pristane, v ktorom končí svoj let. Spojenie *cieľová páska* symbolizuje dosiahnutie cieľa — je to páska, ktorú bežec pretrhne pri dobehnutí do cieľa. Ďalší význam prídavného mena *cieľový* vystupuje zo spojenia *cieľový objekt* a dá sa vyjadriť parafrázou „na ktorý je namierené, ktorý sa má zasiahnuť, ktorý predstavuje terč“. Napokon spojenia *cieľová suma, cieľová kapacita, cieľová úloha* približujú ďalší význam prídavného mena *cieľový*, ktorý sa vzťahuje na tretí význam slova *cieľ*, a môžeme ho vyjadriť formuláciou „daný za cieľ, vytýčený ako cieľ, zámer, úmysel, ktorý sa má dosiahnuť istou činnosťou“. *Cieľová suma* je suma, ktorá sa má dosiahnuť na konci sporenia, teda výsledná suma sporenia; *cieľová kapacita* je kapacita, ktorá sa má dosiahnuť po určitom čase ako výsledok istej činnosti; *cieľová úloha* je úloha, ktorej uskutočnením sa má naplniť istý zámer, úmysel, cieľ.

Pohľad na sémantiku prídavného mena *cieľový*, ako sa javí v spojeniach s uvedenými podstatnými menami, nám poslúži ako východisko pri výklade spojenia *cieľová skupina*. Z ukážok citovaných na začiatku je zrejmé, že pomenovanie *skupina* v tomto spojení označuje najčastejšie skupinu osôb, istú časť populácie (čitateľov; študentov, utečencov, predstaviteľov etnických menšín; Rómov, mnohohodtné rodiny...), resp. subjekt predstavujúci istú skupinu ľudí (privatizované podniky a

súkromné firmy s vysokým podielom exportu). Prídavné meno *cieľový* naznačuje, že ide o skupinu, na ktorú je zameraná pozornosť, na ktorú sa sústreďuje záujem. Pozornosť či záujem o danú skupinu býva motivovaný úsilím získať jej reprezentantov (napr. osloviť a získať okruh čitateľov s určitým zameraním, získať istý druh zákazníkov — porov. 1. a 4. citáciu), ale rovnako častá je aj podporná motivácia (napr. úsilie pomôcť sociálne odkázaným alebo inak znevýhodneným skupinám obyvateľstva — príkladom je 2. a 3. citácia; v 2. citácii ide o projekt zameraný na monitorovanie incidentov na báze diskriminácie, ako aj na zvyšovanie právneho vedomia v tejto oblasti, 3. citácia sa týka poskytnutia materiálnej a psychologickkej pomoci obyvateľom oblasti postihnutej povodňami). Význam prídavného mena *cieľový* v spojení *cieľová skupina* korešponduje s významom „na ktorý je namierené, ktorý sa má zasiahnuť, ktorý predstavuje terč“. Takýmto mysleným terčom, resp. objektom (záujmu) je skupina osôb charakterizovaná nejakým spoločným príznakom, na ktorú je zacielená pozornosť. Prídavné meno *cieľový* v spojení *cieľová skupina* nadobúda abstraktnejší význam „na ktorý je zameraná pozornosť, ktorý je v centre záujmu“. Tento význam možno vyčítať i zo spojení *cieľový divák*, *cieľové publikum*. Dá sa predpokladať, že utváranie ďalších podobných spojení bude pokračovať, skúmaný materiál však svedčí o tom, že prídavné meno *cieľový* v definovanom význame sa najčastejšie uplatňuje v spojení s podstatným menom *skupina*.

Silvia Duchková

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jany Skladanej

Nepodkupný a nepolapiteľný tok času plynie v niektorých chvíľach prekvapujúco rýchlo, no vždy bezvýnimočne presne a spravodlivo. V druhom mesiaci druhého roka nového tisícročia rozširuje a posilňuje rady jubilujúcich slovenských jazykovedcov PhDr. Jana Skladaná, CSc., dlhoročná pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, členka redakčnej rady Kultúry slova. Narodila sa (s priezviskom Čajánková) 27. februára 1942 v Banskej Bystrici. Po maturite na jedenásťročnej

strednej škole v Bratislave študovala v r. 1959 — 1964 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave odbor slovenský jazyk — latinský jazyk.

Jana Skladaná už počas vysokoškolského štúdia spoznávala mnohoaspektové dimenzie tvorivej bádateľskej atmosféry výskumného pracoviska; v dialektologickom oddelení vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV pripravovala pracovné elaboráty jazykových máp do Atlasu slovenského jazyka. Vari aj táto skutočnosť ovplyvnila jej rozhodnutie venovať sa tvorivej výskumnej činnosti profesionálne. Hneď po získaní absolventského diplomu nastúpila do ústavu, ktorý čiastočne poznala z predchádzajúcej praxe. Začala pracovať v historickom oddelení, v ktorom sa v tých rokoch rozbíhali práce na tvorbe koncepcie i na vlastnej realizácii Historického slovníka slovenského jazyka. Tu mohla najlepšie zúročiť svoje študijné poznatky a vedomosti zo slovenčiny, uplatniť univerzalizmus latinčiny. Táto skutočnosť predurčila jej neskoršie dominantné výskumné zameranie na široko ponímanú oblasť dejín slovenského jazyka.

Prezentácia prvých výsledkov diachrónneho štúdia nenechala na seba dlho čakať. Už r. 1965 J. Skladaná (v spoluautorstve s M. Majtánovou) uverejnila v Československom terminologickom časopise štúdiu *Názvy mier a váh v slovenských lekárskech rukopisoch zo 17. a 18. storočia*. Neskôr zúročila a rozvinula zistenia získané pri príprave diplomovej práce a skoncipovala viaceré metodologicky pribojné a materiálno prínosné príspevky súvisiace s Kamaldulským slovníkom. Na tomto mieste treba pripomenúť najmä štúdie *O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka* (1971), *Pramene Kamaldulského slovníka z Červeného kláštora* (1971), ku ktorým neskôr pribudli tituly *O rozsahu slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku z roku 1763* (1977), *Významný kodifikačný pokus v predspisovnom období slovenčiny* (1985) či v zahraničnom zborníku publikovaná štúdia nazvaná *Kamaldulská škola* (1987).

R. 1973 vyšiel ukážkový zväzok *Slovenského historického slovníka z predspisovného obdobia*, ktorým sa slovenská jazykoveda prezentovala na slavistickom zjazde vo Varšave. J. Skladaná bola spoluautorkou tohto diela. Kmeňovou členkou autorského kolektívu zostala i v rokoch koncipovania jednotlivých zväzkov *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý vznikol v intenciách spresnení koncepcie, vyslovených práve pri oponentúrach ukážkového zväzku. Neskôr sa stala členkou internej redakcie tohto diela, nezastupiteľnej to súčasťou súboru slovníkov národného jazyka. V redakčnej práci citlivo a inštruktívne

sledovala najmä spracúvanie historickej frazeológie, ktorá sa v 80. rokoch stala výraznou doménou jej bádání. (Súviselo to zaiste aj s premyslenou a cieľavedomou prípravou kandidátskej dizertačnej práce, ktorú obhájila v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV r. 1989.)

Na začiatku prezentácie a publikácie dlhoročného — stále pokračujúceho — sústredeného a systematického štúdia celého komplexu problémov spätých s diachrónnou frazeológiou či frazeografiou stojí titul *Sémantická analýza niektorých frazeologizmov s historickými komponentmi* z r. 1981. Celú škálu a šírku bádateľských záujmov a výsledkov J. Skladanej plnohodnotne dokumentujú súpisy jej prác (pozri Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 1; najnovšie Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 1); pri tejto príležitosti možno uviesť iba výber najzávažnejších titulov. Radia sa k nim napr. v domácich i zahraničných periodikách či konferenčných zborníkoch publikované štúdie *Problémy frazeológie z hľadiska diachronie* (1983), *Z problematiky frazém v predpisovnom období* (1984), *Sémantická analýza niektorých frazém z vývinového aspektu* (1987), *Problematika frazém v historickom slovníku* (1988) a mnohé iné.

R. 1993 vychádza prvá samostatná knižná práca J. Skladanej, a to monografia *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*, ktorá je prepracovanou a doplnenou verziou jej rukopisnej kandidátskej práce. Bola dôstojným príspevkom slovenskej jazykovedy k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov, ktorý sa v tom istom roku konal v Bratislave. Autorka v nej koncízne formuluje teoretické a metodologické východiská diachróneho prístupu ku skúmaniu (najmä) slovenských frazém, tvorivo rozvíja a aplikuje najpreukaznejšie koncepcie a metódy, ktoré vypracovali vedúci predstavitelia (slovanskej i neslovanskej) historickej frazeológie (V. M. Mokijenko, R. Eckert). Načrtáva aj vlastné zreteľné — so záujmom a porozumením prijímané — perspektívy výskumov v tejto oblasti. Za hlavnú otázku „svojej“ disciplíny pokladá určenie tzv. identity frazémy, jej hraníc a vlastného významu, a preto sa sústreďuje predovšetkým na skúmanie variačnej amplitúdy frazém používaných v 15. — 18. storočí. Knižná práca J. Skladanej rieši aj praktické otázky lexikografickej inventarizácie i adekvátneho spracúvania historickej frazeológie, pričom sa celkom logicky a prirodzene opiera najmä o prax *Historického slovníka slovenského jazyka*.

Široká a spontánna domáca i medzinárodná akceptácia výsledkov diachróne orientovaných frazeologických výskumov J. Skladanej sa premietla aj v širších súvislostiach; našla svoj ohlas napr. aj v pribúdajúcich pozvaniach na (zahraničné) konferencie a iné vedecké či odborné podujatia. Jubilantku zaiste pozitívne

motivovala a podnietila k iným aktivitám. Spolu s ostatnými profilujúcimi slovenskými frazeológmi (J. Mlackom, P. Ďurčom) začala rozvíjať aj výraznú a dôležitú vedecko-organizačnú činnosť. Stála pri zrode užitočnej *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (r. 1992 vyšla v dvoch vydaniach) i pozoruhodnej moderne koncipovanej (kolektívnej) *Frazeologickej terminológie* (1995). Výrazné sú aj aktivity J. Skladanej v medzinárodných reláciách, a to najmä jej účasť na počinoch medzinárodnej komisie pracujúcej pod egidou Medzinárodného komitétu slavistov.

V posledných rokoch možno vymedziť a špeciálne zaregistrovať ešte jednu samostatnú a špecifickú výskumnú oblasť jubilantky. Ako vedúca príslušnej grantovej úlohy (a výskumného tímu) redakčne pripravuje vydávanie zborníkov zo série *Studia Culturologica Slovaca (Slovenská kresťanská a svetská kultúra; I. zväzok vyšiel r. 1996, II. r. 2001)*. Z tejto interdisciplinárne chápanej a skúmanej oblasti kázňovej či inej náboženskej spisby aj sama uverejnila viaceré štúdie, ako napr. *Jazyk básní Paulína Bajana* (1992), *Prenikanie slovenčiny do katechizmov v 16. — 18. storočí* (1995) i niektoré ďalšie, v ktorých navyše výrazne akcentuje aj frazeologický aspekt či prístup. Túto podskupinu štúdií J. Skladanej reprezentujú okrem iných napr. tituly *Odrasť kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii* (1996), *Biblia ako prameň slovenskej frazeológie* (1997), *Slovenské frazémy kresťanského pôvodu v slovanskom kontexte* (1998) a pod.

Mimoriadny ohlas v širokej kultúrnej verejnosti mala ďalšia knižná práca jubilantky, a to publikácia príznačne nazvaná *Slová z hlbín dávnych vekov* (1999). Je to súbor 78 kratších, koncízne štylizovaných príspevkov, z ktorých väčšina bola pôvodne uverejnená v časopise *Historická revue* v rubrike *Malá klenotnica slov*. (J. Skladaná za ne získala aj ocenenie SAV za popularizáciu vedy.) Jednotlivé príspevky sú venované rozličným ustáleným (frazeologickým) spojeniam a výrazom používaným v súčasnej slovenčine, no ich význam sa nedá vysvetliť bez príslušného exkurzu do ich mytologických, historických, kultúrnych či iných prameňov, bez objasnenia ich pôvodu. Táto rozsahom nevelká, no obsahovo sýta publikácia úspešne plní úlohy a funkcie istej etymologickej príručky, ktorá začleňuje jazykovedu do širšieho komplexu spoločenských vied a pomáha poznávať a chápať dejiny i kultúru národov.

Jana Skladaná sa dožíva svojho jubilea v náročnom pracovnom nasadení a v plnom tvorivom rozmachu. S príznačnou nezištnosťou a obetavosťou, ktorá sprevádza

celé jej vedecké i organizačné pôsobenie v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra (prešla na ňom viacerými postami, z ktorých treba osobitne pripomenúť vykonávanie funkcie vedeckej tajomníčky v r. 1995 — 1999), sprostredkúva svoje skúsenosti i nové poznatky a zistenia mladšej a nastupujúcej generácii, a to jednak na svojom materskom pracovisku, jednak na vysokej škole (v posledných rokoch začala úspešne pôsobiť aj v pedagogickom procese). Do budúcich liet jej želáme dostatok osobnej pohody, náporom nedečkavého času nestiesňovaný rozmach tvorivej akribie i mnohoaspektovej výskumnej a pedagogickej invencie a nadovšetko dobré zdravie, aby mohla vrchovatou mierou naplniť všetky svoje osobné a pracovné ciele a predsavzatia.

Ivor Ripka

Nová päťdesiatnička — Alexandra Jarošová

Za svojho pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, najmä však pri svojej redaktorskej práci som mal dosť často úlohu a milú povinnosť uvádzať do rodiny päťdesiatnikov nových a nových členov. Od r. 1969 som tak uviedol okolo pätnásť kolegov (mňa uviedli, prirodzene, iní kolegovia), od G. Horáka cez Š. Ondruša, Á. Kráľa, J. Findru, J. Sabola, K. Buzássyovú, S. Ondrejoviča až po tohtoročnú A. Jarošovú.

Alexandra Jarošová (22. 2. 1952, Praha, aký zaujímavý rad dvojok) prišla do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 1980 po niekoľkých rokoch praxe v škole i v rozličných inštitúciách a hneď sa zapojila či bola zapojená do lexikografickej práce. Koncipovala pridelené heslá vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku, na štvrtom, piatom a šiestom zväzku. Už tu uplatnila svoje teoretické vedomosti získané v Petrohrade i triezvy pohľad na jazyk a medzijazykové vzťahy. Zároveň úspešne prešla tvrdou školou lexikografickej techniky a technológie a upevnila si úctu k jazyku a jeho výrazovým prostriedkom. Podnety získané v práci na slovníku využila už r. 1994 v kolektívnej monografii *Porovnávací opis lexikálnej zásoby* (spoluautori J. Dolník a J. Benkovičová). Za východisko pre porovnávacie štúdium a porovnávací opis pokladá výskum spôsobu, ako sa vyjadrujú pojmy, resp. myšlienkové obsahy. Hodnotí názory V. Blanára o myšlienkových univerzáliách a J. Kořenského o myšlienkových

jazykových kategóriách. Opiera sa však aj o Horeckého teóriu onomaziologického reťazca. Najväčšiu pozornosť právom venuje funkčnému aspektu a vzťahu obsahu a formy. Pri takejto sémantickej konfrontácii dospieva k modelu flexibilného dvojjazyčného hesla, do ktorého zahŕňa nielen potrebný gramatický a štylistický aparát, ale predovšetkým formálno-obsahovú usúvzťažnosť. Porovnáva vždy celé subsystémy, resp. onomaziologické paradigmy.

Neprestajný záujem o obsahovú stránku slov, resp. pomenovaní viedol A. Jarošová aj k záujmu o rozvíjanie nových lexikografických metód (v tejto oblasti spolupracuje aj na medzinárodnej úrovni) a k úsiliu využívať počítačovú technológiu. Už r. 1994 (je pozoruhodné, že v Slovenských pohľadoch) publikovala úvahu o národnom korpuse a v minulom roku sa stala jeho hlavnou, vedúcou osobnosťou. Dúfajme, že čoskoro sa dočkáme konkrétnejšej podoby korpusu.

Do Kultúry slova A. Jarošová prinášala nielen poznatky o jazykovej situácii v bývalom Sovietskom zväze, o teórii a praxi dvojjazyčnej lexikografie, ale aj informácie o počítačovej technológii, najnovšie aj o svojom hlavnom záujme — o národnom korpuse.

Nielen ako bádatelku v konfrontačnej onomaziológii a v počítačovej lingvistike, ale aj ako neúnavnú pracovníčku v organizačnej oblasti v mene všetkých kolegov, tých mladších i starších, vítame ju v rodine (nad)päťdesiatnikov a želáme jej veľa energie a synergie.

Ján Horecký

Oslava slovenského slova v Nových Zámkoch

Keď sa 26. júna 2001 pred kaplnkou, ktorá sa stala miestom posledného odpočinku prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka, ozvali tóny hymnickej piesne *Slovenčina moja, krásne ty zvuky máš*, začala sa záverečná fáza 9. ročníka celoslovenskej súťaže o najkrajšiu žiacku prácu na tému *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* — slávnostné vyhlasovanie jej víťazov. Po privítacom prejave Daniely Števkovej z Ministerstva kultúry SR a položení kytíc k

Bernolákovej soche pokračoval program v sále Centra kultúry Nábřežie. Pod znakom tejto súťaže — červeným srdiečkom na roztvorenej knihe (jeho autorom je Rado Kováčik), ktorý ju sprevádza od prvého ročníka, najprv zaznela jej len o rok mladšia hymna — verše Štefana Moravčíka na oslavu našej materčiny v zhudobnení Milana Nováka — a potom už odznievali mená ocenených a na pódium si po cenu poroty, hlavnú cenu, čestné uznanie či osobitnú cenu mohli vystúpiť finalisti zo štyroch kategórií. Slávnostné chvíle umocňoval starostlivo zostavený kultúrny program, v ktorom dominovali rezké ľudové tance v podaní členov novozámockého súboru Matičiarik.

V prvej kategórii súťažili žiaci 2. — 4. ročníka základných škôl. Spomedzi 326 prác, ktoré sa dostali do záverečného kola, porota vybrala po jednej na cenu poroty a hlavnú cenu a 11 prác odmenila čestným uznaním. Najsilnejšie bola zastúpená druhá kategória — žiaci 5. — 9. ročníka základných škôl. Tu museli posudzovatelia v štyroch porotách ohodnotiť až 1 151 súťažných prác a priznať štyrom z nich cenu poroty, štyrom hlavnú cenu a tridsiatim piatim čestné uznanie. V tretej kategórii sa v záverečnom kole stretlo 88 slohových kompozícií stredoškôľakov z gymnázií aj odborných škôl. Z nich je na listine víťazov zapísaný jeden nositeľ ceny poroty, jedna študentka odmenená hlavnou cenou a piati čestným uznaním. Vo štvrtej kategórii, ktorá je pod patronátom Matice slovenskej, sa už roky stretávajú práce našich mladých zahraničných krajanov. Do tohto ročníka prišlo 27 prác z Juhoslávie, Maďarska, Rumunska a Ukrajiny. Cena poroty i hlavná cena putovali do Gymnázia J. Kollára v Báčskom Petrovci a po jednom čestnom uznaní do Dabaša-Šáry v Maďarsku, do Bodonoša v Rumunsku a do Autorskej školy č. 2 v Užhorode — jej žiak 4. ročníka slovenskej triedy Michal Rusin sa do histórie súťaže zapísal aj tým, že ocenenie získal ako prvý zahraničný Neslovák. Osobitnú cenu poroty si vyslúžili traja žiaci za slovné práce s pozoruhodným etickým nábojom a jedna trieda piatakov za vtipnú hru na jazykovedcov. Rovnako boli ocenené aj kolektívne slovo-obrazové práce zo štyroch základných škôl a jedného gymnázia.

V rámci Roka Matice slovenskej bola udelená aj Cena Matice slovenskej. Za krásnu slovo-obrazovú monografiu o Ľudovítovi Štúrovi ju získala Andrea Horáková zo Základnej školy Ľ. Štúra v Bratislave. Študentku Hanku Bigasovú z rumunského Bodonoša, ktorá sa básňou vyznala z lásky k reči svojich predkov, určite potešila Osobitná cena predsedu Matice slovenskej.

Aj tentoraz sa z pódia oceneným žiakom, sprevádzajúcim pedagógom i

rodičom, porotcom, zástupcom organizátorov, pozvaným hosťom a ako vždy pozorným a srdečným hosťiteľom čarovnými poetickými obrazmi prihovárala šéfredaktorka Mladých liet Magda Baloghová, vďaka ktorej sa súťaž *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* v školskom roku 1992/93 zrodila a ktorá sa o ňu dodnes priam s materinskou láskou stará ako jej sekretárka.

Štyri základné školy — z Hniezdneho, Oravskej Lesnej, Banskej Bystrice (na Tatranskej ul.) a Starej Ľubovne (na Levočskej ul.) boli ocenené za súbor poslaných prác, tri panie učiteľky — Mária Kuchárová z Banskej Bystrice, Alžbeta Škurlová z Giraltoviec a Anna Hansmanová z Báčskeho Petrovca — za mnohoročné vedenie svojich žiakov v tejto súťaži.

Úctu si však zasluhujú nielen slovenčinári z 599 škôl (z nich 15 s vyučovacím jazykom maďarským) v 312 mestách a obciach, s ktorých menami sa porotcovia stretli v záverečnom kole, ale všetci, ktorí do tohto podujatia zaangažovali desaťtisíce žiakov z celého Slovenska i v zahraničí. Vďaka vám, učitelia slovenského jazyka, čo do súťaže, ktorej znakom je srdiečko na otvorenej knihe, vkladáte veľký kus svojho srdca. Aj preto zo srdc vašich žiakov, i tých dievčat a chlapcov, ktorým sa ocenenie neušlo, vyvrelí napríklad takéto vyznania: *Slovenčina, jazyk predkov, ty si poklad, moje všetko. Počuť v tebe smiech i ston, veď máš zvučnosť ako zvon* (ôsmačka Daniela zo Šulekova). — *Slovenčina je nám taká bežná a obyčajná, že si ani neuvedomujeme jej hodnotu* (deviatak Jozef z Trebišova). — *So sympatiami k rodnému jazyku sa spája i pevné puto spolupatričnosti s krajinou, v ktorej som sa narodila, mám v nej svoje korene i krídla budúcnosti* (ôsmačka Katka zo Spišskej Novej Vsi). — *Bez slovenčiny by sme boli ako kvety bez vône, nebo bez hviezd, vtáci bez letu* (deviatak Michal z Plevníka-Drienového).

Takéto citáty nájdete v kapitolke *Listovanie* umiestnenej na konci zborníčka víťazných prác 9. ročníka súťaže, ktorý zostavila jeho zodpovedná redaktorka Ľubica Kaliská a ktorý pre Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky vydalo Národné osvetové centrum. A nájdete v ňom aj Rúfusovu *Modlitbu za deti tretieho tisícročia* — majstrov pozdrav a poďakovanie „ostrovu kanárikov“, ako nazval deti z celoslovenskej súťaže o najkrajšiu žiacku prácu na tému *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*.

Súťaž sa už stala pevnou súčasťou Cyrilo-metodských dní slovenského písomníctva a kultúry. V tomto čase ako potôčiky do Váhu a s ním do Dunaja už z

každého kúta Slovenska pritekajú do Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave súťažné práce do jubilejného 10. ročníka. Jeden z dní posledného júnového týždňa bude v Nových Zámkoch opäť sviatkom slovenského slova. A vyhlasovatelia súťaže — Ministerstvo školstva Slovenskej republiky, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, Matica slovenská, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Spolok slovenských spisovateľov, Vydavateľstvo Mladé letá a Štátny pedagogický ústav — veria, že aj tentoraz ich súťažiaci žiaci a stredoškooláci prekvapia sviežosťou pohľadu na danú tému, rýdzosťou citu, iskrou myšlienky aj ich kultivovaným vyjadrením.

Adriana Ferenčíková

Praktická učebnica rétoriky

|SLANČOVÁ, Daniela: Základy praktickej rétoriky. Prešov: Náuka, 2001. 211 s.|

Prídavné meno *praktický*, ktorým sa charakterizuje učebnica D. Slančovej *Základy praktickej rétoriky*, nepochybne súvisí s gréckym slovom *praxis*, ale v slovenčine (a vlastne už v latinčine) nedá sa odvodzovať bezprostredne od tohto slova. Už v stredovekej latinčine sa však používa prídavné meno *practicus* vo význame „činný, praktický“. Od toho je odvodená slovenská podoba *praktický*.

V súčasnej slovenčine má toto prídavné meno dva významy: jednak vzťahový, ktorý umožňuje využívať ho na charakterizovanie toho, čo sa používa na overovanie získaných teoretických vedomostí v praxi (porov. *praktické cvičenie*, *praktický lekár*; t. j. lekár prvého kontaktu, resp. lekár pracujúci nie vo vymedzenej oblasti, ale všeobecne, bez väzby na niektorú špecializáciu). S týmto významom súvisí aj hodnotenie v tom zmysle, že nejde o priamy vzťah k teórii, teda nie teoretický.

Vlastný hodnotiaci význam je v spojeniach ako *praktický oblek*, *praktický darček*.

Pri interpretácii spojenia *praktická rétorika*, ktorým sa vymedzuje zameranie,

orientácia recenzovanej učebnice D. Slančovej, treba vychádzať práve z protikladu teória — prax, resp. teoretický — nie teoretický.

Takúto interpretáciu naznačuje aj sama autorka, keď hovorí, že „súčasná rétorika v slovenských reláciách (prečo len v slovenských? — J. H.) sa zaoberá problematikou verejnej ústnej jazykovej komunikácie, t. j. súvislosťami vzniku, priebehu a pôsobenia verejného ústneho jazykového prejavu (rečového prejavu), a to vzhľadom na osobnosť rečníka i poslucháča a ich vzájomný vzťah, vzhľadom na prípravu prejavu, jeho obsah a formu, na kultúru a techniku hovoreného prejavu“ (s. 18).

Zdá sa však, že ani toto široké vymedzenie nevystihuje dostatočne presne zameranie tejto praktickej rétoriky, a to ani v protiklade k vymedzeniu rétoriky ako vedy, ani ako praktickej činnosti. Lebo ani pri takomto vymedzení sa D. Slančová nevyhýba takým otázkam, ako sú doterajšie teoretické problémy rétoriky, ich zasadenie do celkovej teórie jazykovej komunikácie, ale ani do základných koreňov antickej rétoriky. Z oblasti jazykovej komunikácie upozorňuje na využitie poznatkov z teórie rečových aktov, na Griceove konverzačné maximy, na tri základné princípy (kooperačný, zdvorilostný, ironizačný, s. 61), charakterizuje rečnícke figúry, resp. podáva ich podrobný súpis (s. 112 — 113).

Treba súhlasiť so zakotvením rétoriky na antickú päťčlennú systematiku (inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio, resp. v gréckej podobe heuresis, taxis, lexis, mneme, hypocrisis) aj s poukazom na využitie týchto zásad pri budovaní súčasnej textovej lingvistiky (W. Dressler, ale aj J. Dolník). Treba dodať aj rozvíjanie zásady elokúcie o požiadavky hovoriť zrozumiteľne, správne a ozdobne. Na tomto mieste pokladáme za vhodné uviesť aj náš pokus o interpretovanie uvedenej klasiskej schémy v teórii kultivovania jazyka (2001), kde sa uvádza takáto interpretácia: „Do invencie patrí zhromažďovanie materiálu, o ktorom sa má vybudovať vhodný komunikát. Pod dispozíciou možno rozumieť architektoniku, projekciu i výstavbu komunikátu, pod elokúciou jeho jazykové stvárnenie, pod pamäťou sa skrýva vlastne uloženie, záznam na vhodný nosič a napokon pod prednesením možno chápať realizáciu komunikátov v jazykovej komunikácii“ (s. 49).

Na praktické zameranie poukazuje aj vlastná autorkina architektúra, kde popri kapitolách o modeli, diferenciacii, poslucháčovi vkladá známe antické kapitoly o príprave, kompozícii, výrazovej zložke, štylizácii a prednese. Vhodne tu pripája aj

kapitolu *Typy rečníckych prejavov* (ktorou sa však do istej miery zdvojuje kapitola *Diferenciácia rečníckych prejavov*).

Osobitnú pozornosť D. Slančová venuje problematike výrazovej zložky. Vychádza tu z teórie textu známej u nás najmä v Dresslerovej verzii. Rečnícky prejav pokladá za špecifický typ textu, komentuje známe charakteristiky textu (typu kohéznosť, koherentnosť), dodáva charakteristiky rečových aktov (Searle).

V rozsiahlej kapitole analyzuje problematiku prednesu rečníckeho prejavu, najmä zásady komunikatívnej dokonalosti reči (preberá tu nie dosť výstižný termín Á. Kráľa). Rozoberá aj také požiadavky, ako je artikulačná zreteľnosť, ortofonická a ortoepická správnosť, intonačná logickosť (?) a jednoznačnosť, kvalita hlasu (porov. s. 133). Treba však pripomenúť, že rovnako dôležité ako ortofonické a ortoepické normy sú aj všetky ostatné normy (gramatické i lexikálne a štylistické). D. Slančová ich síce uvádza, ale akosi rozptýlene v rámci celého textu.

V tejto súvislosti sa núka aj možnosť upozorniť na niektoré vlastnosti autorkinho textu. Treba povedať, že to je text doslova presýtený odbornými termínmi: vo vecnom registri sa uvádza 612 položiek. Túto presýtenosť však autorka vhodne zmierňuje jednoduchým podávaním látky, využívajúc pritom prvú osobu množného čísla, čím sa dobre „vcitňuje“ do myslenia a vnímania čitateľa. Mieru abstraktnosti zmierňuje častým uvádzaním citátov, resp. aj dlhších výkladových textov od rozličných autorov, od klasických rétorov až po realizované rečnícke prejavy a práce študentov. Napočítali sme okolo sedemdesiat tzv. zdrojov.

Učebnicový charakter textu D. Slančová zvyrazňuje vkladaním odkazov na ďalšiu literatúru s upozornením *Prečítajte si*, resp. aj v rozšírenej podobe *Širší prehľad a charakteristiku ďalších rétorických figúr nájdete napríklad v týchto publikáciách*. Tú istú funkciu majú aj úlohy vkladané po každej kapitole. Kontakt s čitateľom sa tu mení: namiesto prvej osoby množného čísla sa používa rozkazovací spôsob v množnom čísle, napr. *Diskutujte o súčasnej platnosti myšlienok uvedených v nasledujúcom úryvku z diela M. T. Cicera O rečníctve*. Niekedy sa úloha formuluje otázkou: *Ako môže adekvátna štylizácia rečníckeho prejavu zvýšiť mieru porozumenia prejavu a pozornosť pri jeho vnímaní?*

Prirodzene, efektívnosť spomínaných učebnicových zložiek pri používaní knihy overí pedagogická prax. Celková podoba práce však už sama osebe poskytuje dobré predpoklady na túto efektívnosť.

Ján Horecký

Keď sa zabúda na jazykovedcov

[Ilustrovaná encyklopédia ľudskej vzdelanosti. Bratislava: Reader's Digest Výber 2001. 600 s.]

V tieto dni sa nám z krásnych a bohato ilustrovaných encyklopedických diel vydavateľstva Reader's Digest Výber dostáva do rúk *Ilustrovaná encyklopédia ľudskej vzdelanosti*. Tak ako aj viaceré predchádzajúce kompendiá spomínaného vydavateľstva i tento zväzok vychádza na skvelom kriedovom papieri a jeho výtvarná zložka znesie aj tentoraz tie najprísnejšie kritériá. Na 600 stranách nájdeme 6000 hesiel, ktoré oživuje 800 farebných a čiernobielych fotografií, obrázkov a tabuliek. Kniha je venovaná 22 tematickým kapitolám o filozofii, náboženstve, mýtoch, o výtvarnom a úžitkovom umení, o architektúre a staviteľstve, o ľudskej spoločnosti, dejinách sveta, svetovej politike, o práve, ekonomike a podnikaní, o filme, hudbe, tanci, športe, o zemepise sveta, živej a neživej prírode, o medicíne, zdraví a ľudskom tele, o vesmíre, technike a vynálezoch. Je preložená, ako aj iné diela z tejto série, z anglického, resp. amerického originálu, v ktorom autori nepoužívajú zvyčajný jazyk encyklopédií, ale sa usilujú o vtipný a duchaplný, občas aj rozmarný opis faktov a udalostí. Treba vysoko oceniť, že heslá sú v slovenskom preklade upravené s ohľadom na slovenského čitateľa a doplnené sú o ďalšie udalosti, pojmy a osobnosti z domáceho prostredia. Je vítané, že tu nájdeme aj celkom nové časti, a to kapitoly *Slová a slovenčina. Slovenská literatúra, Dejiny Slovenska a Zemepis Slovenska*. Nechýba ani register, takže nič by nemalo stáť v ceste príjemným a užitočným posedeniam s touto encyklopédiou.

Medzi doplnenými kapitolami nájdeme teda aj kapitolu o slovenskom jazyku *Slová a slovenčina*, ktorá sa dokonca ocitla na prvom mieste celého zväzku. Jej autorom je básnik a spisovateľ Ľubomír Feldek, ktorý napísal aj nasledujúcu kapitolu *Slovenská literatúra*. Žiaľ, so spracovaním čelnej „jazykovednej“ kapitoly nemôžeme

vysloviť spokojnosť. Vo vstupnom perexe encyklopédie si môžeme prečítať, že do tejto encyklopédie sa vybrali z každodennej záplavy údajov a faktov heslá a informácie, ktoré by mali tvoriť skutočné základy ľudskej vzdelanosti, pričom tie sa spracúvajú tak, aby nepripomínali nezáživné školské výklady. Domnievame sa však, že tento zámer v úvodnej kapitole nevyšiel. Výber celkom tradičných pojmov z hodín stredoškolskej slovenskej gramatiky a literatúry (najmä poetiky) spolu s niektorými dosť náhodne doplnenými slovami cudzieho pôvodu typu *ad absurdum*, *ad hoc*, *ad demonstrandum*, *ad libitum*, *alma mater*, *brainstorming* atď., cudzích predpôn, napr. *centi-*, *arch-* (prečo nie aj *arche-* ?), *ego-* a i., nie je dobrým receptom na splnenie tohto cieľa. Nezachraňujú veľa ani „cukríkové“ heslá — frazeologizmy typu *Darovanému koňovi nepozerať na zuby*, *Homo homini lupus*, *In vino veritas* a pod., archaické a poetické výrazy, napr. *devan* či *jánošičtvo* (v ňom sa odhaľuje vnútorné protikladný význam, odborné by sme povedali enantiosémia), *ľúbosť* a i. Niekedy si autor dovoľí venovať heslo prekvapivo aj veľmi zriedkavému či detailnému termínu, ako je napr. *akuzatívne zahrešenie*. Poznamenajme však, že v príslušnom hesle bolo treba hovoriť o *južnoslovanských*, nie *juhoslovanských* jazykoch.

Kniha nie je pre odborníkov, to je zrejme, skôr pre čitateľov so stredným či vyšším vzdelaním. Niektoré heslá však stredoškólakom namiesto poskytnutia spoľahlivej informácie a výstižného výkladu ponúkajú skôr vágnosť a približnosť, či akúsi matnosť a nepresnosť. Slovesný rod sa napr. podľa autora rozlišuje podľa toho, či dej pomenovaný slovesom „má alebo nemá činiteľa“. Činný slovesný rod, aktívum, v súlade s týmto výkladom činiteľa má, trpný slovesný rod, pasívum, činiteľa vyjadreného nemá. Na ilustráciu sa tu uvádza slovné spojenie *Boli pozvaní* — nevieme, kým boli pozvaní, vysvetľuje autor. Ale my vlastne v tomto prípade nevieme vôbec nič, bez kontextu nevieme ani to, kto bol pozvaný. O toto však vôbec nejde. Kategória slovesného rodu sa opiera jednoducho o to, či substancie na ľavej strane slovesa vykonávajú dej alebo sú týmto dejom zasahované, čiže o skutočnosť, či majú k deju činný alebo trpný, pasívny vzťah. Pritom, samozrejme, aj trpný slovesný rod môže mať vyjadreného činiteľa, hoci už nebude v nominatíve: *Most bol vyhodенý do vzduchu ustupujúcimi vojakmi*.

Dialektizmus je podľa nášho náhľadu vrcholne nevhodné demonštrovať príkladom *Tam ide naša učka*. Dialekt je pre nás nespisovný, územne ohraničený útvar národného jazyka a také vlastnosti má aj dialektizmus. Hovorí sa síce aj o sociálnych nárečiach, ale ich základné štruktúrne jednotky nie sú dialektizmy, ale

sociolekty. A aj keby sme tu chceli silou-mocou hovoriť o dialektizmoch, museli by sme v danom prípade špecifikovať, že ide o sociálne dialektizmy. Ale to by zasa bolo krkolonné a teda pre populárnu encyklopédiu takisto nevhodné.

Ďalej sa rovnako nedá považovať za výstižné, ak sa povie, že častica je neplnovýznamový, indiferentný slovný druh. Indiferentný voči čomu? Častice sú jednoducho pomocnými slovami, ktorými podávateľ nadväzuje na kontext alebo na situáciu a vyjadruje rozličné významové odtienky jednotlivých výrazov, výpovedí a vzťahov, čo by sa dalo veľmi vhodne demonštrovať na konkrétnych príkladoch. Rovnako málo hovorí konštatácia, že citoslovčia sú plnovýznamovým neohybným slovným druhom. Citoslovčia sú predovšetkým amorfné (beztvaré) slová, ktoré vyjadrujú pojmovovo nespracované zážitky z oblasti citu, vôle a vnímania. Značne zjednodušené je aj to, ak sa genitívu pripíše ako jediný význam pôvodu. Pôvod je totiž len jedným z jeho významov. Či nájdeme v spojeniach typu *strecha domu, napadlo snehu, nepovedal slova, zbavil nás starostí* čo len náznak významu pôvodu?

Na niektoré výklady v heslách treba reagovať podrobnejšie. Napr. na výklad v hesle *pasívum*, ktorý má dokonca nečakaný puristický nádych. Pasívum sa podľa autora používa najmä v úradnom a vedeckom styku, kde ide často o násilné konštrukcie, s čím sa dá súhlasiť, najmä ak ostaneme pri administratívnom štýle. Ale uvádza sa tu aj takýto príklad: *Početné stavy kamzíkov boli zdecimované*. Autor vyslovuje výčitku, že z takýchto konštrukcií sa nedozvieme, či všetky kamzíky roztrhal medveď, alebo ich vystrieľali pytliači. Pripúšťa, že z hľadiska právnickej či odbornej etiky je takýto opatrný postup zrozumiteľný, devastuje však slovenčinu (!), pre ktorú je podľa neho pasívum cudzorodý jav, je to nežiaduci vplyv nemčiny (češtiny). Pravda je však taká, že kým najmä v stredoslovenských nárečiach bolo a je pasíva menej, pribúdanie pasívnych konštrukcií v spisovnom jazyku sa v lingvistických kruhoch hodnotí ako europeizácia slovenčiny. Či to nie je výhodné, keď máme možnosť vybrať z čo najväčšej palety konštrukčných modelov? Niekedy nás naozaj nezaujímajú agens, kto je pôvodcom deja, ale len paciens, ten, s kým sa udial dej, či koho sa dej či stav dotýka. (V slovenčine máme nádhernú starobylú konštrukciu typu *Zabílo ho*, pri ktorej nielenže nevieme, kto je agensom, ale ho nevieme ani pomenovať.) Paušálne odmietanie pasíva nevyhnutne vedie ku kostrbatému vyjadrovaniu. Nedávno sa jedny noviny zdráhali uverejniť fejtón s názvom *Som šťastný, keď milujem a som milovaný*. Svojou úpravou *Som šťastný, keď milujem a keď ma milujú* sa síce čiastočne vyhli pasívu, no iba za cenu ťažkopádneho,

ťarbavého a hranatého vyjadrenia.

Poznámku treba mať aj k heslu *Bernolákova jazyková reforma* (nie je jasné, prečo sa tu hovorí o reforme, keď nejde o nijakú úpravu nejakej predchádzajúcej kodifikácie, ale o uzákonenie novej normy). Vysvetľovať fakt, že bernolákovčina sa nestala celoslovenským spisovným jazykom len tým, že poloha Trnavy je v rámci Slovenska excentrická, iste nie je dostatočné. O mnohých ďalších a iste závažnejších príčinách tohto vývinu sa popísalo dosť vo výkladoch o dejinách spisovnej slovenčiny. V hesle *jazyk* nájdeme poučenie, že dnes na svete jestvuje 5 — 6 tisíc jazykov, čo možno prijať, ale už celkom nie jeho pokračovanie, že jazykoveda z nich preskúmala sotva polovicu. Ale kedy sa dá povedať, že sú jazyky preskúmané? Keď sa príslušný jazyk opíše v gramatike, zostaví slovník a pripraví sa preklady aspoň základných sakrálnych textov? V takom prípade sú preskúmané (a boli aj pred 200 rokmi) aj tie jazyky, ktorých opisy uvádza tajomný mních Panduro y Hervas v 18. storočí. Tomu sa totiž podarilo zhromaždiť stručné gramatické a slovníkové opisy desiatok, ba stoviek úplne neznámych jazykov, ktoré získal od misionárov pôsobiacich medzi domorodcami Južnej Ameriky, Afriky a Ázie. Potom sú opísané takmer všetky jazyky. Alebo za opísaný možno považovať len ten jazyk, ktorý má vypracovanú aj akademickú gramatiku? Potom ich je opísaná skutočne menšia časť.

Slovo *gramatika* má, pravdaže, aj novodobejšie významy, než sa uvádzajú v príslušnom hesle. Generatívna gramatika znamená napr. komplexný jazykovedný opis. A venovať takej kráľovskej jazykovednej disciplíne, akou je syntax, len jeden riadok (je to náuka o vetnej skladbe), môže vyplynúť len z neznalosti veci. A takisto sloveso! To je nielen dominantný slovný druh, ale aj ozajstný kráľ vo vete. Škoda bolo odbaviť ho len tak spakruky! A rovnako škoda-preškoda, že sa nespomína slovtvorba (derivatológia), keď je už reč o slovách, a najmä keď práve slovenská slovtvorná škola je známa aj v zahraničí. Žiaľ, nie je spomenutá ani intencia slovesného deja, teória a pojem, ktorými zasa slovenská jazykoveda anticipovala svetový vývoj v oblasti sémantickej syntaxe. Prečo sa nehovorí nič o spoluhláskach či samohláskach? Veľmi vhodné by bolo aj zaradenie hesla *slovenčina*, kde by sa uviedli jej základné typologické vlastnosti.

Vo výklade uvedenej kapitoly sa neraz používajú výrazy a termíny, ktoré v uvažovaní o jazyku nie sú zvyčajné. Pri genealogickom triedení jazykov sa tu hovorí o indoeurópskej triede jazykov, hoci v jazykovede sa už pred vyše dvesto rokmi ustálil termín indoeurópska rodina jazykov. Neoprávnene sa zmiešavajú slová a

termíny, ktoré sa ustálili vo forme *lexikón* (kniha) a *lexikón* (slovná zásoba).

Na prekvapenie nemôžeme vysloviť spokojnosť ani s dokladovou časťou. Od básnika by sme očakávali oveľa dôvtipnejšie a sviežejšie príklady. Na použitie slova *ad hoc* sa uvádza takýto príklad: *Lietadlá nelietali, tak sme sa ad hoc rozhodli ísť autom*. Nespomíname si na nijakú školskú vetu, ktorej umelosť by bola krikľavejšia. Podobne je to v prípade *Správaj sa ku mne comme il faut!* či v príklade na výraz *analógia: Tvoja myšlienka je analógia mojej*. No prihodili sa v tejto kapitole aj iné lapálie. Ako príklad v hesle *cudzie slovo* sa uvádza výraz *algorytmus*. Toto slovo však nevzniklo spojením nejakej neznámej polopredpony *algo-* a všetkým nám dobre známeho *rytmu*, ale latinské slovo *algorithmus* s významom „účelne volený postup“ je odvodené od mena arabského matematika Al-Hvarizmiho, a píše sa teda aj v slovenčine s jotoú. Podobne sa tu nekorektne zapisuje aj slovo *disfemizmus*, ktorého správna podoba je *dysfemizmus*, tak ako je to pri *dyslexii* (poruche schopnosti čítať), *dyzorexii* (poruche chuti) či *dyzosmii* (poruche čuchu). Iný základ má, pravdaže, slovo *disharmónia* či *diskrepancia*. Podobnú pravopisnú odlišnosť nájdeme napr. v predpone *hypo-* (dolný, malý, menší a pod.) a *hipo-* (vzťah ku koňom).

Tieto poznámky ku gramatickým a jazykovedným heslám nie sú len samoúčelnou kritikou ich spracovania v jednom z nových encyklopedických diel. Chceme nimi zároveň poukázať aj na to, že príprava textov typu *Slová a slovenčina* sa nemôže zaobiť bez spolupráce s jazykovedcami. Stačilo by, aby sa na heslá aspoň letmo pozrel profesionálny jazykovedec a uvedeným nepresnostiam a nedostatkom (mohli by sme v nich pokračovať) by sa mohlo predísť. Ani profesionál slova, ktorý vie jazyk používať na vynikajúcej úrovni, nemusí ešte vedieť o jazyku, o jeho štruktúre a funkciách uvažovať na primeranej úrovni a ani vypovedať o ňom, ako vidieť, dostatočne zaujímavo.

Ešte aspoň poznámku k inej doplnenej kapitole v knihe. Keby sme písali heslo o Lučenci, overili by sme si symbol mesta. Nie je ním kohút na veži kalvínskeho kostola, ale už niekoľko storočí pelikán, ktorý živí mláďatá krvou zo svojej hrude.

Slavomír Ondrejovič

O živote a diele veľkého súčasníka

|Život a dielo Jána Chryzostoma Korca. Zborník materiálov z vedeckého seminára. Editor Andrej Červeňák. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov — Národné literárne centrum — Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 1999. 279 s. |

Súbor materiálov z vedeckého seminára *Život a dielo Jána Chryzostoma Korca*, ktorý sa konal 27. januára 1999 na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, prináša 27 analytických referátov, niekoľko pozdravných príhovorov i spomienkových príspevkov pri príležitosti 75. výročia narodenia jedného z našich najvýznamnejších súčasníkov. Účastníkmi seminára boli významní teológovia, literárni kritici, spisovatelia, historici, jazykovedci, publicisti i politici, ako napr. V. Judák, M. Chovanec, P. Liba, A. Červeňák, P. Števček, P. Andruška, L. Ťažký, V. Jablonický, J. Kačala, L. Zrubec, F. Mikloško atď.

Účastníci zhodne konštatovali mimoriadnu obsiahlosť (vyše 80 monografií), zložitosť a závažnosť posudzovaného diela, majúceho duchovné, filozofické, literárne, historické, jazykovokultúrne a ďalšie rozmery. Zdôrazňovali sa tri základné vlastnosti tvorby a myslenia J. Ch. Korca: citlivé vedomie dejinnosti a tradície, zasvätená interpretácia starozákonných a novozákonných textov a bytostná zakotvenosť v národnej kultúre. Napriek mnohorozmernosti Korcovo dielo predstavuje štruktúrovanú vnútornú jednotu a nemožno ho kúskovať na náboženskú lektúru, teologickú a svetskú literatúru, príp. na filozofickú, historickú či memoárovú tvorbu. Je to jedna jediná výpoveď o mravnom stave človeka a ľudstva z pera univerzálneho vzdelanca, jedného z posledných v našej súčasnosti. V jeho diele sa zrkadlí syntéza viacerých humanitných odborov. Konštatovalo sa, že dejiny slovenskej literatúry a slovenskej filozofie sa už nedajú akceptovať bez osobnostného prínosu J. Ch. Korca. Poukázalo sa na to, že jeho autorská podstata sa prejavuje najviac v slovách kontinuita, pokora, úcta k životu a láska k človeku.

Jazyku ako vyjadrovaciemu prostriedku pri všetkých spomenutých aktivitách jubilanta sa venoval osobitný príspevok. Berúc do úvahy poslanie nášho časopisu, zameriame sa práve naň, aby nám priblížil osobnosť kardinála J. Ch. Korca z tejto dôležitej stránky. Jazykovej problematiky sa sčasti dotkol aj Tibor Žilka v príspevku *Duchovnosť ako príznak religiózneho štýlu*.

Autorom najrozsiahlejšej state o jazyku v diele jubilanta je Ján Kačala (*Príspevok Jána Ch. Korca k rozvoju súčasnej spisovnej slovenčiny*). Predmetom jeho analýzy je Korcovo monumentálne dielo *Cirkev v dejinách Slovenska* z r. 1994, zaoberajúce sa obdobím od začiatku kresťanstva u nás až po založenie Matice slovenskej (1863) a Spolku sv. Vojtecha (1870). Autor predovšetkým konštatuje súlad jazyka a štýlu s osobnosťou autora diela, ktoré charakterizuje uvážlivosť vo výbere jazykových prostriedkov a triezvosť v hodnotení javov. Predstavuje ho ako dobrého znalca slovenskej literárnej kultúry i vedy, ktorý pri svojich argumentáciách bohato využíva citácie z domácich prameňov, počnúc staroslovienskymi literárnymi pamiatkami. Narába pritom s neobyčajne širokou slovnou zásobou, a to jednak neutrálnou, nepríznačnou a jednak funkčne využívanou príznakovou zložkou slovných zásob. Tou je v prvom rade terminológia z najrozličnejších odborov (náboženský, cirkevný okruh, história, politológia, právo, umenoveda, jazykoveda atď.), napr. *prepozitúra, prepošstvo, hagiografia, léno, palatín, občinový majetok* a pod. Z príznakovej lexiky zaujmú niektoré knižné výrazy a neologizmy typu *preduchovňovať*. Inú príznakovú lexiku obmedzuje autorovo úsilie vyjadrovať sa vecne a jednoznačne. Potvrďuje to aj narábanie so syntaktickými prostriedkami: skladba vety je jasná, plastická vo svojej gramatickej i sémantickej výstavbe. S tým súvisí aj inklinovanie ku krátkej vete. Túto jednoduchosť výrazu posudzovateľ pokladá za prejav vyššieho princípu, ku ktorému sa treba dopracovať. Vecnosť výkladu sa prejavuje aj používaním 3. osoby. Táto zásada sa v diele J. Ch. Korca porušuje v prípadoch, keď autor na vyjadrenie kladného postoja vstupuje do textu formou 1. osoby jednotného čísla. Patrí to k typickým postupom, ktorými autor prejavuje svoju osobnú zaangažovanosť. Vlastné zaujatie sa prejavuje aj v podobe rétoricky vystavaných častí, v ktorých sa využíva forma zvolacej vety, napr. *To bolo na neuverenie! Veľmoži sa predtým na nich ani len nepozreli. A teraz — Boh sám sa k nim skláňa!* Autor sa nevyhýba ani polemickému tónu. Pri ňom zvyčajne využíva vety zakončené otáznikom. Ide tu o opytovacie vety s funkciou zvolacích viet. Opytovacie vety J. Ch. Korec využíva často aj na oživenie formy, zvyčajne v nadpisoch alebo na začiatku odseku, čím sa otvára ďalší tematický okruh, napr. *Náboženstvo, politika či zbrane?* Odpoveď na nastolenú otázku sa čitateľ dozvedá z nasledujúcej kapitoly. Analýza jazyka Korcovho diela pokračuje ešte podrobným rozborom využívania jednotlivých vetných konštrukcií (dvojčlenná — jednočlenná veta, pasívna vetná konštrukcia, polopredikatívne konštrukcie, konštrukcie s prístavkom, prechodníkom atď.) a príznakového slovosledu. Po takejto hlbokej sonde posudzovateľ literárneho

diela J. Ch. Korca uzatvára, že v ňom ide o vypestovaný, kultivovaný jazyk a štýl, o vysokú jazykovú kultúru.

Zborník o živote a diele J. Ch. Korca zaujme nielen odborníkov, ale aj širšiu verejnosť nevšednými osudmi kňaza, biskupa, väzňa, robotníka, politického štvanca a kardinála, osobnosti, ktorej význam dávno prekročil hranice Slovenska, ba i Európy. Pokus o zhodnotenie rozsiahleho diela a o dešifrovanie fenoménu J. Ch. Korec možno iba vítať. Pri tejto príležitosti však práve na stránkach Kultúry slova nemožno obísť jednu zarážajúcu okolnosť, ktorá kalí potešenie a zadosťučinenie z tejto knižky a vrhá zlé svetlo na nás súčasníkov. Celý zborník pôsobí ako nepripravený do knižnej podoby, bez základnej redakčnej úpravy, čo možno pokladať až za neúctu k jubilantovi. V texte sa striedajú príspevky vysokej jazykovej úrovne s príspevkami, ktoré si žiadali výrazné redakčné zásahy. Z množstva jazykových chýb uvedieme najmä tie opakujúce sa, ktoré by pri práci so slovom mali odpadnúť ako prvé a na ktoré dáva jasnú odpoveď každá normatívna príručka.

Neporiadok je v pravopise pri písaní slova *Boží*: často sa píše s malým *b* (*božie odpustenie, požehnanie, božia vôľa*) inokedy v zhode s kodifikáciou s veľkým *B* (*Božie kráľovstvo, Božia sloboda*). V názve *Sväté Písmo* druhé slovo má byť s malým *p*. Chybne sa píše bodky za základnými číslovkami: *z pohľadu 75. rokov jeho života, posledných 6. desaťročí...* Naopak, za radovou číslovkou bodka chýba: *Listy biskupa Korca v 80 rokoch...* Často v zložených prídavných menách s číslovkou zapísanou číslicami chýba spojovník: *30 ročný, 5 ročný*. Základná číslovka sa chybne píše s *y*: *stretol sa asi s päťdesiatimi mladými rehoľníkmi*. Na konci vety často chýba bodka, čo naozaj svedčí len o nepozornosti. Častou chybou je nepísanie čiarky pred vzťažnou vetou alebo aj za vloženou vzťažnou vetou. Čiarka chýba aj za prechodníkovou konštrukciou: *Zamýšľajúc sa nad knihami kardinála Korca (!) dospel som...* Inde je čiarka nadbytočná: *Po dvoch rokoch vo vydavateľstve, (!) začína 25-ročný Korec konečne študovať teológiu*. Písanie názvu *Československo* a prídavného mena *československý* bez spojovníka je už dnes akýmsi staromilstvom.

Nápadné je používanie nespisovnej lexiky typu *kniha pojednáva* (= *rozoberá, zaoberá sa*), *úradom to začalo vadiť* (= *prekážať*), *pápež menoval* (= *vymenoval*), *článok končí* (= *sa končí*), *premiéra rôznych spolkov* (= *nadmiera*), *obecne prijateľný* (= *všeobecne*), *obecná vízia sveta* (= *všeobecná*), *naväzovať na niečo* (= *nadväzovať*), *korálka* (= *korálik*), *koráľkové sklo* (= *korálikové*), *primäť k niečomu* (= *prinútiť, priprieť*).

Rušivé je viacnásobné porušovanie rytmického zákona: *na pútiach; od nástupníckého biskupa; kráľovský pohárnik*. Veľa ráz (azda z nepozornosti) sa vyznačuje chybná kvantita: *výjde (= vyjde), v monterkách (= v montérkach), dokazateľne (= dokázateľne)* alebo sa uvádza nesprávna vokalizácia predložiek: *ku nám (= k nám), cesta ku Alžbete (= k Alžbete)*.

Nezriedkavé sú prehrešky gramatického rázu (v tvaroch i v skladbe viet): *Keby som to vedel, nikdy by som to neurobil (= ... bol vedel, nikdy by som to nebol urobil); argumentami, dokumentami (= argumentmi, dokumentmi); opatera manželky Žofii (= Žofie); zhrňuje situáciu (= zhrňa)*. Tu treba spomenúť i nesprávne používanie spojky *kedy* namiesto *keď* v časových vetách: *... od čias kniežata Pribinu, kedy...; bol to čas, kedy denne zatvárali biskupov a kňazov; zastihuje ho noc, kedy boli rozohnané všetky kláštory...* Predložka *pre* sa chybné používa v účelovom význame namiesto predložky *na*: *stolárska dielňa pre opravy výťahových kabín; tu prichádza chvíľa pre vysvetlenie dôvodu; argument pre uvedenie dôkazov* atď.

Z tohto zd'aleka nie úplného výpočtu jazykových chýb presvitá azda ešte malé povedomie kultúrnosti, keď i pri takom významnom počine, akým je vydanie zborníka o živote a diele našej azda najvýznamnejšej osobnosti, podcení sa dôležitosť jazykovej stránky.

Mária Pisárčiková

SPYTOVALI STE SA

Pobaltsko — pobaltský. — Nedávno sme dostali do jazykovej poradne zaujímavú otázku, s akým začiatočným písmenom sa píše prídavné meno *pobaltský* v spojeniach *pobaltské mestá, pobaltské republiky*. Nie je to tak dávno, čo sa tieto republiky osamostatnili. Svet ich pozná nielen vďaka tomu, že sú na zozname UNESCO, ale predovšetkým pre ich históriu. „Dánske mesto“, „predmestie Londýna“ a „Jeruzalem severu“ — aj pod týmito názvami môžeme spoznať hlavné pobaltské mestá Tallinn, Rigu a Vilnius.

Slovo *pobaltský* je vzťahové prídavné meno utvorené príponou *-ský*. Patrí do

početnej skupiny vzťahových prídavných mien utvorených od názvov miest, oblastí, pohorí atď., teda od zemepisných názvov. Slovtvorným základom prídavného mena *pobaltský* je podstatné meno *Pobaltsko*, resp. *Pobaltie*. V slovenčine poznáme veľa ďalších názvov zemepisných oblastí s rovnakým zakončením, napr. *Andalúzsko*, *Aragónsko*, *Bretónsko*, *Gaskonsko* ap., od ktorých sa prídavné mená tvoria príponou *-ský*.

Takéto prídavné mená sa spravidla píše s malým začiatočným písmenom, napr. *andalúzska literatúra*, *aragónske dejiny*, *bretónsky jazyk*, *gaskonské územie*.

Pravda, ak sa takéto prídavné mená stali súčasťou viacslovných vlastných mien, píše sa s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Bretónsky polostrov*, *Aragónske kráľovstvo*, *Andalúzska nížina* ap.

Z nášho rozboru vyplýva, že prídavné meno v spojeniach *pobaltské mestá*, *pobaltské republiky* píšeme s malým začiatočným písmenom, lebo v týchto spojeniach nie sú súčasťou viacslovných vlastných mien.

Anna Puskeilerová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (35)

aférka gen. -y (fr.), žen. expr. iron. vzrušujúca, pohoršujúca, nepríjemná udalosť: *Sexuálnych aférok sa okolo ministra zosypalo hneď niekoľko. — Dvanásť uplynulých mesiacov dokreslovalo množstvo afér a aférok.* (TLAČ)

Slovo *aférka* je zdobnenina od slova *aféra*. Slovo *aféra* má pôvod vo francúzštine (fr. *affaire* zo spojenia */avoir/ à faire* — mať do činenia s nepríjemnou vecou) a pomenúva nepríjemnú, vzrušujúcu udalosť, pohoršujúcu príhodu, udalosť ľúbostného podfarbenia, zaváňajúcu pikantériou a škandálom. Zdobnená podoba *aférka* neoznačuje iba aféru menších rozmerov či dosahu, ale často má osobitnú štylistickú funkciu — zosilňuje sémantiku slova *aféra* a zexpresívňuje ho. Slovo

aférka sa dostáva medzi zdrobnené slová s rovnakou štylistickou funkciou, nadobúdajúce ironický odtienok — porov. *románik* (*ľúbostný románik*), *kauzička*. Ich expresivita sa zosilňuje v spojení s nezdrobnenou, neutrálnou podobou (pozri druhú citáciu). Upozorňujeme ešte na to, že niekedy sa v jazykovej praxi možno stretnúť s nespisovným tvarom gen. pl. *afériek* namiesto *aférok*. V tvare *afériek* sa prejavuje tlak vkladnej dvojhlásky *ie* pôsobiaci pri trojslabičných podstatných menách ženského rodu s dĺžkou na druhej slabike (napr. *atómka*, *salónka*, *masérka*, *fašírka*), v dôsledku ktorého sa často porušuje pravidlo o rytmickom krátení — *atómiek*, *salóniek*, *masériek*, *fašíriek* namiesto *atómok*, *salónok*, *masérok*, *fašírok*.

domestikátor gen. -a (lat.), muž. kto uskutočňuje domestikáciu, kto zdomácnil, zdomácnuje (divé zvieratá ap.): *Z historického hľadiska sú Číňania považovaní za najúspešnejších domestikátorov zvierat.* (LITERATÚRA)

Podstatné meno *domestikátor* je utvorené od slovesa *domestikovať* pomocou prípony *-átor*. Touto príponou sa tvoria názvy osôb z cudzieho slovotvorného základu, napr. *kombinátor*; *propagátor*; *operátor*; *donátor* (z lat. *donare* — dávať darom); pri slove *donátor* ide o prispôsobenie už jestvujúceho latinského slova *donātor*; kým v type *kombinátor*; *propagátor*; *operátor* ide o nové, domáce dotváranie. Sloveso *domestikovať* možno odvodiť od latinského slova *domesticus* — domáci a znamená „prispôbiť, prispôbovať novému prostrediu a podmienkam; zdomácnovať, zdomácnit“; (s)krotiť“.

práčka gen. -y, žen., nové v spojení **práčka špinavých peňazí** publ. prevádzka, miesto (napr. obchod, reštaurácia, štát), prostredníctvom ktorých sa nelegálne získané peniaze dostávajú do legálneho obehu s cieľom zastrieť ich pôvod: *Je naša krajina skutočne veľkou práčkou špinavých peňazí?* (TLAČ)

práčovňa gen. -e, žen., nové v spojení **práčovňa špinavých peňazí** publ. miesto, kde sa nelegálne získané peniaze dostávajú do legálneho obehu s cieľom zastrieť ich pôvod: *Prajem si, aby na konci funkčného obdobia nezostalo Slovensko ako práčovňa špinavých peňazí.* (TLAČ)

Spojenia *práčka špinavých peňazí* i *práčovňa špinavých peňazí* nadväzujú na spojenia *špinavé peniaze* a *pranie špinavých peňazí* (*prať špinavé peniaze*), o ktorých sme písali ako o nových výrazových prostriedkoch už dávnejšie (Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 4, s. 243). Tieto novšie spojenia sú dokladom ďalšieho rozvíjania slovotvorného procesu: *špinavé peniaze prať špinavé peniaze* → *práčka/práčovňa špinavých peňazí*. Po názve nelegálne získaných peňazí (obyčajne z obchodu s drogami, z prostitúcie atď.) a názve činnosti, ktorá je s nimi spojená (ich prevod do legálneho obehu), vznikli pomenovania miesta (podnik, prevádzka, štát), kde, resp. prostredníctvom ktorých sa takéto peniaze dostávajú do legálneho obehu, pričom sa zastiera ich pôvod. Pomenovania *práčka špinavých peňazí*, *práčovňa špinavých peňazí* vznikli metaforicky — slovo *práčka* tu poslúžilo ako názov pracieho stroja, slovo *práčovňa* svojím významom 1. miestnosť na pranie, 2. podnik zaoberajúci sa praním. Všetky spomínané výrazy sú publicizmy, ktoré sa používajú v oblasti politiky i v ústnych prejavoch.

probiotický príd. (lat. + gr.) podporujúci životné procesy organizmov, pôsobiaci priaznivo na ochranu organizmu: *Nemenej dôležité sú skvasené mliečne výrobky so živými kultúrami **probiotických** baktérií.* (TLAČ)

Základom nového prídavného mena *probiotický* je adjektívum *biotický*. Toto prídavné meno patrí do početného radu slov, väčšinou odborných termínov, začínajúcich sa na zložku *bio-*, ktorá označuje vzťah k životu, živým organizmom, životným procesom. Aj slovo *biotický* je odborný termín a znamená „týkajúci sa živej hmoty, živých organizmov“. V biológii je známy termín *biotické faktory*, ktorým sa pomenúvajú činitele živej prírody pôsobiace na živé organizmy (napr. potrava). Novovzniknuté slovo *probiotický* sa dostalo do povedomia spolu s úsilím o zdravú výživu. Vyskytuje sa v spojeniach *probiotická kultúra*, *probiotické baktérie*. Takto sa charakterizujú živé mikroorganizmy, o ktoré sa obohacujú niektoré potravinové výrobky (najmä mliečne — jogurty ap., ale v sušenej forme aj náplne do tyčínok) a ktoré svojimi účinkami majú priaznivý vplyv na organizmus — udržiavajú správnu črevnú mikroflóru a prispievajú k posilneniu imunity. Priaznivý, stimulujúci účinok, resp. takýto význam naznačuje latinská predpona *pro-* (= pre, za), ktorá je súčasťou latinských i domácich zložených slov a vyjadruje súhlas, sympatie, podporu (porov. *provládny* — podporujúci vládu, *proslovenský* — sledujúci podporu Slovákov, Slovenska, *prosociálny* — zameraný na prospech ostatných ľudí). Nové prídavné

meno *probiotický* má význam „priaznivo ovplyvňujúci životné procesy organizmov, stimulujúci obranu organizmu“. Používa sa najmä v odbornom jazyku — v biológii, v potravinárstve.

psychohra gen. -y (gr. + slov.), žen. psych. profes. psychologická technika zameraná na získanie alebo zmenu určitých psychologických charakteristík využívajúca prvky hry: *Mám pripravené psychohry a ešte iné aktivity.* (ÚSTNY PREJAV)

Výraz *psychohra* je známy medzi psychológmi a v pedagogickom prostredí, kde sa používa ako pomenovanie špeciálnej psychologickkej techniky, ktorej cieľom je získať, resp. zmeniť určité psychologické charakteristiky. Psychohra sa využíva v rámci sociálnopsychologických tréningov, v poradenstve a pri terapii, kde sa uplatňuje ako pomocná metóda na sebaspoznanie, na vhl'ad do problému ap. Slovo *psychohra* je utvorené z časti *psycho-* vyjadrujúcej vzťah k psychike, k duševnému (z gr. *psyché* — duša) a z podstatného mena *hra* naznačujúceho formu príslušnej metódy. Prirad'uje sa k zloženým slovám s prvou časťou *psycho-*, ktoré fungujú ako odborné výrazy najmä v psychológii, medicíne, ale aj v iných odboroch (porov. *psychodráma* — metóda využívajúca dramatickú improvizáciu na liečebné, diagnostické a výskumné účely, *psychotest* — test na zistenie psychických vlastností osobnosti, *psycholingvistika* — medziodborový smer zameraný na výskum rečových procesov a vzťahov medzi štruktúrami jazyka a myslenia). Slovo *psychohra* plní úlohu profesionálneho výrazového prostriedku.

Silvia Duchková

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského

jazyka (7)

V rámci spracúvania hesiel písmena *č* treba lexikograficky uchopiť aj dve prídavné mená pomenúvajúce farby: *červený* a *čierny*. Obom abecedne predchádza rad zložených slov s prvou časťou *červeno-*, resp. *čierno-*. Väčšinu týchto zložených

slov tvoria prídavné mená a viaceré z nich sa v doterajších výkladových slovníkoch slovenského jazyka neuvádzajú. Práve tento typ slov chceme čitateľom Kultúry slova predstaviť. Vybrali sme zložené prídavné mená s prvou časťou *čierno-*. Pre lepšie vnímanie a ľahšie sledovanie toho, o aký typ kompozít ide, ale do istej miery i toho, ako sa v slovenčine pri pomenúvaní využíva (čierna) farba, sme heslá rozdelili (voľne, podľa rozličných kritérií) do šiestich skupín.

1. Prídavné mená pomenúvajúce farebné odtiene a farebné kombinácie, v ktorých sa vyjadruje aj prítomnosť čiernej farby:

čiernočervený -ná -né príd. červený s čiernym odtieňom, červený dočierna; syn. tmavočervený: *čiernočervený oblak*; bot. *skalník čiernočervený* *Cotoneaster alaunicus* rastlina

čierno-červený -ná -né príd. majúci čiernu a červenú farbu, čierny a červený: *čierno-červená páska do písacieho stroja*; *čierno-červený dres*; **Čierno-červená** *kockovaná deka na kanape bola našponovaná, ako keby na nej nikto iný nebol sedel.* Dobiáš; pren. *Vráťme sa ešte na chvíľu do tej čierno-červenej doby, keď sme spievali hurá, hurá, je doba nových dní.* RSL 1999 doba nedemokratického vládneho režimu

čiernofialový [-i-a-] -vá -vé príd. (druhá časť z nem. ← z lat.) fialový s čiernym odtieňom, fialový dočierna; syn. tmavofialový: *červenofialový až čiernofialový klobúk plávky*; *Damian, zahniezdený medzi krčovitými prstami révy, obtrhával čiernofialové bobule.* Pastirčák; bot. *cesnak čiernofialový* *Allium atroviolaceum* rastlina

čierno-fialový [-i-a-] -vá -vé príd. (druhá časť z nem. ← z lat.) majúci čiernu a fialovú farbu, čierny a fialový: *pôsobivá čierno-fialová kombinácia*; *sudcovia v čierno-fialových talároch*

čiernopurpurový -vá -vé príd. purpurový s čiernym odtieňom, purpurový dočierna; syn. tmavopurpurový: *čiernopurpurové kvety*; *plávka má vínovočervenú až čiernopurpurovú pokožku klobúka*; *Čarokrásne kvety ponikleca hýria farbami od*

červenej po modrolilavú až **čiernopurpurovú**. Vč 1971; bot. *cesnak čiernopurpurový*
Allium atropurpureum rastlina

čiernozelenkavý -vá -vé príd. zelenkavý s čiernym odtieňom, zelenkavý
dočierna: *Ked' som do kúpeľov prichádzal, lesy z oboch strán doliny boli*
čiernozelenkavé. Sloboda

čiernozelený -ná -né príd. zelený s čiernym odtieňom, zelený dočierna; syn.
tmavozelený: **čiernozelené jedle**; **čiernozelené perie** s modrastým leskom;
čiernozelený minerál; *džungľa s čiernozelenými vysokými trávami* Hykisch;
čiernozelený ohnivý jazyk pripomínajúci orkán Dobiáš; *Lesá zbitá z agátových*
štíepov dostala vekom a plesňou čiernozelenú farbu. Jonáš; *Muž si potisol do čela*
čiernozelený klobúk s tmavozelenou ripsovou stužkou. Johanides

2. Prídavné mená vyjadrujúce, že niečo má na malých plochách aj čiernu farbu:

čiernostrakatý -tá -té príd. majúci čierne miesta, škvrny, fľaky: **čiernostrakaté**
sliepky; **čiernostrakatý** *hovädzí dobytok*; *Sú to tlsté kone hrdzavé ako telocvikárka,*
iba jeden je čiernostrakatý. Blažková; *Nájdete tu všetko: od útlych jerseyok až po*
najväčší kanadský tromf — holsteinský čiernostrakatý dobytok. Pd 1995

čiernoškvritý -tá -té príd. majúci čierne škvrny: *huba plačlivka zamatová má*
čiernoškvrité lupene *od zaschnutej vyronenej šťavy*; zool. *siatica čiernoškvritá*
Scotia vestigialis motýľ

čiernostriekaný -ná -né príd. majúci malé čierne bodky, škvrnky (akoby
nastriekané): **čiernostriekané plemeno**; *Najvyhľadávanejšie sú striekané settery, a to*
bud' čiernostriekané, žltostriekané alebo červeno-striekané

3. Prídavné mená s významom „majúci niečo čierne“, ktoré sa podľa dokladov využívajú najmä v botanickej a v zoologickej terminológii¹:

čiernobruchý -chá -ché príd. majúci čierne brucho: zool. *mravcolev*
čiernobruchý Myrmeleon formicarius hmyz

čiernočelý -lá -lé príd. majúci čierne čelo: zool. *cíbik čiernočelý* Belonopterus cayennensis vták

čiernočnelkový -vá -vé príd. majúci čierne čnelky: bot. *jastrabník*
čiernočnelkový Hieracium nigrostylum rastlina

čiernohlúbikový -vá -vé príd. majúci čierny hlúbik: bot. *tanečnica*
čiernohlúbiková Marasmius androsaceus huba; *trúdnik čiernohlúbikový* Polyporus melanopus huba

čiernohrboľový -vá -vé príd. majúci čierne hrbole: bot. *pavučinovec*
čiernohrboľový Cortinarius decipiens huba

čiernochlpatý -tá -té príd. majúci čierne chlpy: bot. *štítovníčka čiernochlpatá*
Scutellinia nigrohirtula huba

čiernochochlatý -tá -té príd. majúci čierny chochol: zool. *kapuciarka*
čiernochochlatá Cyanocorax chrysops vták; *penelopa čiernochochlatá* Penelope superciliaris vták

čiernochrbtý -tá -té príd. majúci čierny chrbát: zool. *fuzáň čiernochrbtý*
Trachyphonus vaillantii vták

čiernoklasý -sá -sé príd. majúci čierne klasy: bot. *ostrica čiernoklasá* Carex melanostachys rastlina

čiernokrký -ká -ké príd. majúci čierny krk: zool. *labuť čiernokrká* Cygnus melanocoryphus; *šišila čiernokrká* Himantopus mexicanus vták

čiernonohý -há -hé príd. majúci čierne nohy: *čiernonohý vták*; *Na kostolnej špičke sedí vrabec ako mládenec, po poli sa prechádza čiernonohá nečesaná vrana.* Glocko; zool. *skočka čiernonohá* Phyllotreta nigripes chrobák; *klinovka čiernonohá* Onychogomphus forcipatus vážka; *temnuška čiernonohá* Platystoma seminationis mucha

čiernonosý -sá -sé príd. majúci čierny nos: *malý čiernonosý psík*; zool. *trúdovka čiernonosá* Tubifera pendula mucha

čiernoplodý -dá -dé príd. majúci, rodiaci čierne plody: *čiernoplodý krík*; *čiernoplodá čerešňa*; bot. *skalník čiernoplodý* Cotoneaster niger drevina; *arónia čiernoplodá* Aronia melanocarpa drevina

čiernošupinatý -tá -té príd. majúci čierne šupiny: bot. *čírovka čiernošupinatá* Tricholoma atosquamosum huba; *bedlička čiernošupinatá* Lepiota felina huba

čiernoúborový -vá -vé príd. majúci čierny úbor: bot. *jastrabník čiernoúborový* Hieracium melanocephalum rastlina

čiernovláknitý -tá -té príd. majúci čierne vlákna: bot. *šťavnačka čiernovláknitá* Hygrophorus camarophyllus huba; *pošvovec čiernovláknitý* Volvariella volvacea huba

čiernozobý -bá -bé príd. majúci čierny zobák: zool. *straka čiernozobá* Pica pica vták; *víchrovník čiernozobý* vták

4. Prídavné mená utvorené od dvojslovných lexikalizovaných spojení:

čiernodivadelný -ná -né príd. týkajúci sa čierneho divadla: *čiernodivadelné* postupy; *Predstavenia tohto súboru sú založené na tradičnom čiernodivadelnom princípe, ktorý v spojení s technickými vynálezmi umožňuje kúzla, triky.* Vč 1990

čiernohumorný -ná -né príd. obsahujúci čierny humor; založený na čiernom humore; pripomínajúci čierny humor: *čiernohumorná* poviedka, *paródia*; *čiernohumorná* sila prózy; *poviedka sa začína ako čiernohumorné žartovanie* LT 1998; *V novele Mladý Dónč sa stretávame s obrazom morbídnej, bizarnej a čiernohumornej degenerácie rodiny Dónčovcov.* Darovec

čiernoríbezľový -vá -vé príd. súvisiaci s čiernymi ríbezľami: *čiernoríbezľový* sirup; zool. *voška čiernoríbezľová* Nasonovia ribis nigri hmyz

5. Zložené prídavné mená, ktorým naďalej konkuruje dvojslovné spojenie príslovky a adjektíva:

čiernoodetý -tá -té príd. pís. i **čierno odetý** oblečený do čiernych šiat: *čiernoodetí* ochrankári; *čiernoodetý* pán s maličkou vtáčou hlávkou KŽ 1965; *čiernoodeté* matky Lajčiak; *Už na hraničnom priechode do Talianska sme pobadali črty južného temperamentu čiernoodetých karabiniarov.* Beniak; *čiernoodetí* mestskí teroristi LT 1998

čiernoobrúbený -ná -né príd. ktorý má čiernu obrubu: *čiernoobrúbená* sukňa

pís. i **čierno obrúbená**; bot. *štítovka čiernoobrúbená* *Pluteus atromarginatus* huba;
zool. *modráčik čiernoobrúbený* *Plebejus argus* motýľ

6. Prídavné meno vyjadrujúce maximálnu mieru čiernej farby:

čiernočierny -na -ne príd. expr.

1. majúci intenzívne čierne sfarbenie, veľmi čierny; syn. tuhočierny, uhl'ovočierny; op. snehobiely: **čiernočierna tma**; *Noc je čiernočierna, nič nevidno*. Ličková; *V čiernočiernej hlbine žiaril strieborný kríž*. Pastirčák; **čiernočierne až havranovité herečky** Pc 1998; pren. veľmi ťaživý: **čiernočierne myšlienky**, pren. veľmi pesimistický: **čiernočierne videnie**

2. veľmi zlý, záporný: **čiernočierny odpudzujúci hrdina**; *Všetky charaktery sú tu ako v rozprávke: čiernočierne alebo snehobiele*. KŽ 1962

¹ Podrobnejšie charakteristiky živočíchov a rastlín sa v slovníku uvádzajú pri substantívach.

Marta Zamborová

Zoznam použitých skratiek: RSL — Revue svetovej literatúry, Pd — Pravda, KŽ — Kultúrny život, Vč — Večerník. LT — Literárny týždenník, Pc — Práca

Pozn. red. — Pôvodný názov série článkov *Z rukopisu pripravovaného slovníka* sa od 7. časti mení na názov *Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ktorý konkretizuje, o aký slovník ide.

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

O svojráznosti poľovníckej terminológie

IVAN MASÁR

O poľovníckej terminológii sa hovorí, že je svojrázna, osobitá a že sa svojou osobitosťou odlišuje od iných terminológií. Nie je to celkom presné konštatovanie. Prevažná časť poľovníckych termínov sa svojimi vlastnosťami zhoduje s termínmi iných odborov, čiže je utvorená v zhode so slovotvornými princípmi platnými v spisovnej slovenčine. Prívlastok osobitosti sa poľovníckej terminológii pripisuje na základe niekoľkých obrazných, slangových alebo žartovných termínov, ktoré poľovníci používajú v bežnom styku a z ktorých viaceré eviduje aj oficiálny poľovnícky terminologický slovník. Medzi ne patri napr. termín *farba* používaný vo význame „krv“, *pečienkar* s významom „poľovník nerešpektujúci platné predpisy“, *pestún* s významom „mladý medveď z predchádzajúceho vrhu zdržujúci sa pri medved'atách“, *krivé broky* používaný v spojení *mať, vystrelit' krivé broky* a týkajúci sa strelca, ktorý minul cieľ. Termíny *farba, pečienkar, pestún, krivé broky* a ďalšie sa v oficiálnej terminologickej príručke kvalifikujú ako slangové alebo žartovné, teda príznakové. Zaujímavé je, že sa neustálili ich bezpríznakové náprotivky, hoci taká možnosť jestvuje vždy. Napríklad termín *nebeská stopa* pomenúvajúci znaky, ktoré zver zanecháva nad zemou, kvalifikuje sa ako slangový. Bezpríznakový termín sa neuvádza, hoci jeho utvorenie a zavedenie doslova ponúka sama definícia. Na základe nej by sa mohol zaviesť termín *nadzemná stopa*. Oficiálna poľovnícka terminológia síce eviduje niekoľko svojráznych termínov, ale to ešte neznamená, že ako celok je iná než ostatné slovenské odborné terminológie.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 21. 2. 2000)

Ošetriť zákonom?

JÁN HORECKÝ

V príspevku chceme upozorniť na nový módny výraz, ktorý sa rýchlo šíri najmä v kruhoch právnikov a politikov. Ide o výraz *ošetriť niečo zákonom, niečo je ošetrené zákonom*. Sloveso *ošetriť*, resp. v nedokonavej podobe *ošetrovať* má dva základné významy. Popri bežnom význame „poskytnúť zdravotnícku pomoc“ sa široko rozvíja druhý význam „poskytnúť potrebnú starostlivosť“, doložený najmä v nedokonavej podobe *ošetrovať*. Ošetrujú sa nielen ľudia, ich rany, vlasy, ale aj zvieratá, napríklad kone, dobytok. Prirodzené je aj prenesenie takejto starostlivosti z ľudí na veci, najmä stroje a prístroje. Ošetrujeme svoje auto alebo aspoň bicykel, ale aj fotoaparát, kosačku na trávu a všeličo iné, čo vyžaduje našu sústavnú starostlivosť. V tomto prenášaní významu však sotva môžeme ísť tak ďaleko, že by sme ošetrovali nejakú otázku, nejaký problém. Preto ak sa stretneme s tvrdením, že *valorizácia dôchodkov je ošetrená zákonom*, mimovoľne za tým hľadáme pôsobenie nejakého iného jazyka. V našom prípade to je zrejme doslovný preklad anglického slovesa *to treat*, možno aj nemeckého *behandeln*. Nemusíme sa však unúvať zbytočným hľadaním, stačí nazrieť do našej právnickej literatúry, kde sa už dávno ustálilo spojenie *túto otázku upravuje zákon* a rovnako aj *valorizácia dôchodkov je upravená zákonom*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 20. 3. 2000)

Definovať a zdefinovať

IVAN MASÁR

Aj menej vnímavý používateľ slovenčiny musel pobaďať, že v prehovoroch pribudlo veľa predponových slovies utvorených od prevzatých slovies. V slovníkoch sa nachodia napríklad iba slovesá *definovať, financovať, investovať, deklarovať, signalizovať*, no v rozličných prehovoroch sa stretáme aj s ich predponovými náprotivkami *zdefinovať* i *vydefinovať, zafinancovať, vyfinancovať* i *prefinancovať, zainvestovať* i *preinvestovať* a napokon aj *zasignalizovať* a *zadeklarovať*. Je neproduktívne hľadať príčinu a vysvetlenie nárastu takýchto slovies v tom, že predponou sa chce zvýrazniť dokonavosť oproti nedokonavosti. Ukazuje sa totiž, že

predpona sa používa nielen pri nedokonavých slovesách, ale aj pri obojvidových slovesách. Sloveso *financovať* je nedokonavé a vidový pár *zafinancovať*, *vyfinancovať* sa používa rovnako ako podoby *zadefinovať*, *vydefinovať* pri obojvidovom slovese *definovať*. Príčina nárastu bude skôr v tom, že sa pociťuje potreba slovesa s iným významom, ako má bezpredponové sloveso, a táto potreba sa uspokojuje mechanickým pridávaním predpony. V každom jednotlivom prípade však treba zvážiť, či predponové sloveso naozaj má iný význam alebo aspoň významový odtienok. Sotva sa to dá dokázať pri slovesách *definovať*, *deklarovať* a ďalších s predponami. Ak navyše ide o obojvidové slovesá, čiže aj dokonavé, aj nedokonavé, predpona ako signál dokonavosti je zbytočná. Nadmerný nárast takýchto sloviess možno usmerniť častejším nazeraním do slovníka. Ostatné musí preveriť jazyková prax a ich opodstatnenosť potvrdiť podrobný významový rozbor.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 3. 4. 2000)

Nie je kvôli ako kvôli

JÁN KAČALA

Pri sledovaní súčasnej jazykovej praxe sa citlivému pozorovateľovi zdá, akoby niektorí verejne vystupujúci používatelia spisovnej slovenčiny boli celkom zabudli, že v našom jazyku jestvuje príčinná predložka *pre*. Túto základnú príčinnú predložku v časti prejavov úplne vystriedala predložka *kvôli*, ktorá je svojím základným určením účelová alebo prospechová. Keď si uvedomíme, že význam účelu alebo prospechu je na opačnej strane príčinného vzťahu, vyznievajú niektoré verejné vyjadrenia priam bizarne. Z médií sme sa napríklad dozvedeli, že *pätnásť ľudí dopravili do nemocnice kvôli otrave plynom*. Z vyjadrenia je jasné, že otrava plynom bola dôvodom, pre ktorý do nemocnice dopravili pätnásť ľudí. Preto by bolo bývalo logické, keby sa tento dôvod bol ako dôvod aj jazykovo primerane označil, povedzme takto: *Pre otravu plynom do nemocnice dopravili pätnásť ľudí*. Predložka *kvôli* by v uvedenom vyjadrení bola namieste vtedy, keby sa ňou vyjadril účel prepravy pätnástich ľudí, a to

napríklad takto: *Pätnäsi' ľudí dopravili do nemocnice kvôli doliečeniu*. O účelovom význame konštrukcie *kvôli doliečeniu* svedčí aj rovnoznačné vyjadrenie pomocou predložky *na*, t. j. *na doliečenie*, ktoré je bežnejšie, alebo vedľajšia veta so spojku *aby*: *doppravili ich do nemocnice, aby sa doliečili*. Nevhodnosť pôvodnej vety potvrdzuje najmä to, že spojeniu *kvôli otrave plynom* možno pripísať význam „aby sa otrávil plynom“ — a tak to pôvodca istotne nemyslel.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 7. 4. 2000)

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS, príp. textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto **zásady**:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačennom príspevku.

2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru. Pomlčky vyznačovať vo formáte T602 dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. *s. 3 — 12, v r. 1986 — 1992*), vo formáte Word používať pomlčku (dlhšia čiarka; alt + 0150), nie spojovník (kratšia čiarka).

3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.

4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, príp. tučný typ písma. Nič nepodčiarkovať.

5. V prípade, že sa v texte vyskytujú písmená alebo značky (napr. pri fonetickom prepise), ktoré nie sú v slovenskej abecede, vyznačiť ich značkou + príslušné najbližšie písmeno zo slovenskej abecedy, napr. namiesto nosového *a* napísať *%a*, namiesto obojperného *u* napísať *%u*.

6. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou.

Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu siblylam@juls.savba.sk (ak je príspevok spracovaný v textovom editore Word, s príponou rtf, nie doc).

7. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

FERENČÍKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo bor a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 — 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského pravopisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 621 — 329.

Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto **údaje**:

a) meno, priezvisko, tituly,

b) adresu, príp. aj číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár,

c) rodné číslo,

d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu.